

**Золотоніська районна організація Національної спілки краєзнавців
України
Наукова бібліотека імені Михайла Максимовича
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького**

**МИХАЙЛО МАКСИМОВИЧ –
УЧЕНИЙ-ЕНЦИКЛОПЕДИСТ, ПАТРІОТ УКРАЇНИ**

Матеріали

**Четвертих Максимовичівських читань, присвячених
220-й річниці від дня народження М. О. Максимовича**

18 вересня 2024 р.

с. Богуславець Золотоніського району

Черкаси

2024

УДК 929:001-051Максимович(063)

М69

Упорядник та відповідальний за випуск:

Г. М. Голиш, канд. іст. наук, доцент, директор наукової бібліотеки ім. М. Максимовича ЧНУ ім. Б. Хмельницького, голова Золотоніської районної організації НСКУ

Рекомендовано до друку президією правління Черкаської обласної організації НСКУ (протокол № 6 від 25 жовтня 2024 р.)

М69

Михайло Максимович – учений-енциклопедист, патріот України : матеріали Четвертих Максимовичівських читань, присвяч. 220-й річ. від дня народж. М. О. Максимовича, с. Богуславець, 18 вересня 2024 р. / Золотоніська районна орг. Нац. спілки краєзнавців України, Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, Наукова б-ка ім. М. Максимовича ; упоряд. та відп. за вип. Г. М. Голиш. – Черкаси : НБЧНУ, 2024 – 62 с.

У збірнику вміщено тези наукових доповідей, виголошених на Четвертих Максимовичівських читаннях, що проводилися у с. Богуславець з нагоди 220-ї річниці від дня народження вченого-енциклопедиста, нашого земляка М. О. Максимовича. Видання адресовано науковцям, викладачам, студентам, учням та всім зацікавленим історією української духовності.

УДК 929:001-051Максимович(063)

ВІД УПОРЯДНИКА

---

16 вересня 2024 р. на базі Богуславецького НВК ім. М. Максимовича (с. Богуславець Золотоніського району Черкаської області) відбулися Четверті Максимовичівські читання «Михайло Максимович – учений-енциклопедист і патріот України».

Цей науковий захід було присвячено 220-й річниці від дня народження видатного Українця й проведено в рідному селі людини-академії. Читання проходили в пленарному режимі, вітальними словами їх відкрили заступник голови Черкаської ОДА, доцент О. Г. Шамрай, заступниця начальника Золотоніської ОВА О. М. Катрецька, а також голова Черкаської обласної організації НСКУ, професор В. М. Лазуренко. Учасниками читань стали професори та доценти Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького, краєзнавці Золотоніщини, міст Києва й Харкова та представники учнівської молоді.

Доповідачі акцентували увагу на маловідомих фактах життя, наукової та громадської діяльності Михайла Максимовича, аналізували його творчий доробок, розкривали неперехідне значення духовного подвигу та унікальне місце вченого в утвердженні української ідеї. За результатами читань було ухвалено резолюцію, в якій наголошено на необхідності подальшої роботи з вивчення та пропаганди наукової спадщини видатного вченого, а також нових кроків його пошанування (зокрема, впорядкування місця його поховання на Михайловій Горі, репринтні видання його творів тощо).

Запропонований збірник містить тези доповідей учасників читань. Ці матеріали можуть бути корисними науковцям, викладачам, краєзнавцям, студентам, учням та всім зацікавленим історією рідного краю та його видатними постатями.

Григорій Голиш,
*кандидат історичних наук, доцент,
директор наукової бібліотеки ім. М. Максимовича
Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького*

ІСТОРИОГРАФІЧНА СПАДЩИНА МИХАЙЛА МАКСИМОВИЧА

Доволі значною актуальністю відзначається дослідження історіографічної спадщини М. О. Максимовича. До осягнення деяких аспектів цієї проблеми зверталися окремі дослідники, зокрема, Н. Бойко [1], М. Томенко [2], К. Кондратюк [3] і автор цієї розвідки [4]. Однак на комплексному рівні окреслена тема повною мірою не досліджувалася, що залишає значне гносеологічне поле. Відтак метою повідомлення є оглядовий аналіз історіографічного доробку Михайла Максимовича.

М. С. Грушевський справедливо вважав М. Максимовича одним із творців української історіографії та одним із головних фундаторів методології історичного пізнання. За твердженнями авторитетних учених М. Максимович остаточно сформувався як історик уже на середину ХХ ст., хоча перші його історичні розвідки побачили світ ще в 1830-х роках.

Історична творчість вченого-енциклопедиста базувалася на ним же витвореному потужному джерельно-фактологічному підґрунті. Як талановитий археограф, він невтомно збирав і вивчав давні акти, літописи, стародруки, що забезпечувало належну об'єктивність і достовірність опису минушини. Стали в пригоді й виявлені ним та систематизовані археологічні знахідки та старовинні монети. Поряд із цим етнологічні та фольклорні студії людини-академії забезпечили високий рівень народності його історієписання. Власне полідисциплінарність у творенні історичного наративу є заледве не головною рисою творчості Максимовича-історика.

Історіософія М. Максимовича базувалася на пануючому в першій половині ХІХ ст. романтизмі з його акцентами на творчу уяву, інтуїтивне й чуттєве співпереживання, персоніфікацію подій. Поряд із цим історична творчість вченого мала виразну народну спрямованість і містила елементи реконструкції повсякденності та ментальних особливостей як минулих епох, так і особистостей [4].

Загалом у історіографічному доробку М. Максимовича налічується близько 104 праць, при цьому 39 із них присвячено києворуській добі, 5 – галицько-волинському періоду, 16 – польсько-литовській добі й козаччині, 22 – подіям Хмельниччини, а 13 – правобережним землям другої половини ХVІІ – ХVІІІ ст. Щодо жанрів історичного спадку вченого, то тут переважають статті – 47, епістолярій – 39 і поряд із цим 15 заміток і 3 промови [1, с. 130]. Вони побачили світ у різні роки і зрештою ці твори було зібрано в першому томі збірки праць вченого, що побачив світ у 1876 р. [5].

Не ставлячи за мету створення цілісної історії України, він досліджував її окремі періоди, епізоди, персоналії, регіональну специфіку, зосередившись,

зокрема, на киево-руській добі, історії козацтва й Хмельниччини, перебігу Коліївщини, регіональній історії та ін.

Учений запропонував оригінальну періодизацію історії України, яка стала протиположною підходам імперських істориків. Зокрема, він визначив такі періоди буття українства:

- 1) 864 – 1240 – Київська держава;
- 2) 1240 – 1320 – татарська влада;
- 3) 1320 – 1569 – литовська доба;
- 4) 1569 – 1654 – польське панування;
- 5) 1654 – 1764 – епоха поділу на Східну і Західну Україну;
- 6) 1764 – 1797 – ліквідація Гетьманщини й створення Малоросійської губернії [1. с. 145–146].

Одним із перших М. Максимович, полемізуючи з М. Погодіним та іншими прихильниками норманської теорії, розглядав Київську Русь як праукраїнську державу, засновниками якої стали Кийовичі (Аскольд і Дір). Цьому доленосному періоду присвячена низка праць історика. Ще в 1837 р. вийшла друком його брошура «Звідки йде руська земля по сказанню Несторової повісті та інших старовинних писаннях руських». Дещо пізніше побачили світ інші його праці з цієї проблематики, зокрема: «Історичні замітки», «Про уявне запусіння України в нашестя Батия», «Дещо про землю Київську» та ін. В історії Київської Русі вчений розглядає три взаємозв'язані хронологічні відтинки: 1) від Аскольда до смерті Ярослава (862 – 1054), 2) Від Ярослава до смерті Володимира Мономаха (1054 – 1125); 3) від Мономаха до падіння Києва від татарської навали (1125 – 1240). Цікавою видається думка вченого про те, що саме поляни стали своєрідним етнічним конструктором українського народу. Київську Русь він розглядав як процвітаючу й могутню українську державу. Поряд із цим він аргументовано спростував твердження М. Погодіна про начебто повне запусіння України в період татарського панування.

Уважно вивчивши козацькі літописи Грабянки, Величка та Самовидця вчений дійшов висновку про нерозривний генетичний зв'язок між княжою й козацько-гетьманською добою в історії України. Саме йому належить пріоритет у створенні теорії генези української нації [4].

Зацікавлено вивчав М. Максимович історію козацько-селянських повстань, зокрема, обґрунтував думку щодо провідної ролі в них козацтва та встановив необхідні причинно-наслідкові зв'язки тих подій. Розмірковуючи про причини Визвольної війни середини 17 ст. вчений розвінчав думку польського історика М. Грабовського про те, що Хмельницького спонукала до виступу його особиста образа. М. Максимович обґрунтував всенародний характер війни за своє національне визволення. Добі Хмельниччини присвячені праці вченого «Спогади про Б. Хмельницького»(1857), «Про причини взаємної жорстокості поляків і малоросіян у 17 ст.» (1857), «Листи про Б. Хмельницького» (1860) та ін. Головний стрижень діяльності Б. Хмельницького М. Максимович вбачав у його прагненні реалізувати ідею

української державності. Поряд із цим вчений ґрунтовно дослідив особливості адміністративного устрою козацької держави [5, с. 217–325].

З болем і тривогою вчений реконструював сторінки історії постхмельниччини, коли Україну шматували міжусобиці. Учений став першим дослідником історії Коліївщини. Він розглядав це найвище піднесення гайдамацького руху як продовження боротьби українців за свою національну ідентичність.

Плідно працював М. Максимович і в царині історичної персоналістики. Поряд із усебічною характеристикою постаті гетьмана Б. Хмельницького [6, с. 475–485] він подав яскраві історичні портрети П. Сагайдачного і С. Наливайка [5, с. 358–386].

Максимович залишив свій слід в археології, зокрема, віднайшов та створив систематичний опис 44 бронзових та мідних наконечників стріл. Уперше застосував у археологічних дослідженнях метод типології («Українські стріли найдавніших часів»). На Михайловій Горі він виявив і описав скарб польських монет XVII ст., а відтак залишив свій слід і в нумізматиці [4].

Учений знаходився й біля першоджерел вітчизняної археографії, займаючись збиранням, систематизацією та публікацією давніх актів, літописів та хронік (документи Софійського собору, Києво-Печерської лаври, Луцького братства та ін.), сприяв діяльності відповідних товариств і комісій. Учений відстоював критичний метод опрацювання джерел, а серед його джерелознавчих праць найбільш відомими стали «Відомості про південно-руські літописи», «Відомості про літопис Григорія Граб'янки» та ін. [4].

М. Максимович заклав підґрунтя українського історичної регіоналістики й краєзнавства, в цій царині опубліковано 50 його статей з історії понад 130 поселень України. Серед них – «Волинь до XI ст.», «Огляд старого Києва», «Нариси Києва», «Бубнівська сотня» [5, с. 105–110; 111–116; 654–747] та ін. Він наполегливо вивчав історію рідних місць, зокрема: Золотоніщини, Чигиринщини, Канівщини, подав тлумачення багатьох ойконімів, гідронімів, мікротопонімів, плідно працював у галузі антропоніміки.

Таким чином, є всі підстави стверджувати, що наш земляк залишив потужну спадщину в галузі історичної науки й став її фактичним фундатором.

Література

1. Бойко Н. «Не покину, — поки згину, — мою Україну...»: історіографічний нарис життя і творчості М. О. Максимовича. Сміла : Тясмин, 2001. 176 с.
2. Томенко М. Діяльність та наукова спадщина Михайла Максимовича в контексті творення світогляду «Українського світу» в XIX столітті // *Humanitarian Studios: Pedagogy, Psychology, Philosophy*. 2022. Т. 13. № 1. С. 170–178.

3. Кондратюк К. К. Дослідник давньої історії України Михайло Максимович // Вісник Львівської комерційної академії. Серія: Гуманітарні науки. 2014. Вип. 12. С. 62–68.
4. Голиш Г. М. Максимович, Михайло Олександрович. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/Максимович, Михайло Олександрович> (дата звернення: 22.01.2025).
5. Собрание сочинений М. А. Масимовича. Т. 1. Отдел исторический. Киев : Типогр. М. П. Фрица, 1876. 847 с.

Віктор Козоріз
журналіст, краєзнавець,
член НСКУ (м. Харків)

МИХАЙЛО МАКСИМОВИЧ ТА ЙОГО ДІЯЛЬНІСТЬ У ЗОЛОТОНІСЬКОМУ ПОВІТОВОМУ ЗЕМСТВІ

Сучасна українська історіографія має цілу низку досліджень, присвячених Михайлу Олександровичу Максимовичу. Попри це, життєвий і творчий шлях Михайла Максимовича до кінця не вивчений, що не дозволяє у повній мірі оцінити його багатогранний талант і коло інтересів. Насамперед, це стосується останніх десятиліть життя М. О. Максимовича, коли він майже безвиїзно мешкав у своєму родинному маєтку на хуторі Михайлова Гора, що поблизу села Прохорівка Золотоніського повіту Полтавської губернії, і, зокрема, його діяльності в якості гласного Золотоніських повітових земських зборів.

Золотоніське повітове земство розпочало свою діяльність у серпні 1865 р. після виборів, які відбувалися на становій основі. У Полтавській губернії право обирати до них своїх представників отримали представники сільських товариств і міщани, а також землевласники, які мали не менше 200 десятин землі або не рухоме майно вартістю не нижчою за 15 тисяч карбованців. Серед таких землевласників був і статський радник Михайло Максимович, який мав у власності близько 40 десятин землі, успадкованої від свої батьків. Очевидно, він був обраний гласним Золотоніського земства за особливою процедурою, яка передбачала, що кілька землевласників мали право вибирати з поміж себе уповноважених навіть якщо ті не мали встановленого майнового цензу, але володіли майном, що складало не менше 20 долі від встановленого майнового цензу.

Таким чином, 61-річний Михайло Максимович став гласним Золотоніського повітового земства і занурився у громадське життя, яке трохи урізноманітнювало його «скудну прозу буколической жизни» [1, с. 382]. Варто зазначити, що до першого складу Золотоніського повітового земства входило 54 гласних серед яких було чимало прогресивно налаштованих діячів, приміром, таких, як священник села Бойківська Слобідка Петро

Леонтович, генерал-майор Михайло Дараган, дійсний статський радник Михайло Білуха-Кохановський, штабс-капітан Василь Неплюєв, губернський секретар Микола Косюра, титулярний радник Яків Деркач та інші. Схоже, що М. О. Максимович відразу знайшов з ними спільну мову й з ентузіазмом узявся за нову справу. Вчений вірив, що земство стане «стокою громадою» в ім'я «честності і правдивості», вірив у можливість поліпшення життя і в те, що «Батьки будуть бачити своїх дітей розумними і щасливими» [2].

Одним із перших про переміни у житті М. О. Максимовича дізнався редактор журналу «Киевские епархиальные ведомости» Петро Лебединцев, із яким вчений вів активне листування. «Після Золотоніських виборів, про які я повідомляв вам, я залишився серед 27-ми гласних від стану землевласників, серед яких знайшлося 2 священники і 2 козака; а на 12 червня ми знову покликані на вибори дворянські. Не можу відмовитися від поїздки і на ці вибори» [1, с. 385], – писав він йому 9 червня 1865 р. з Михайлової Гори. А згодом П. Лебединцев уже вітав свого колегу з новим громадським статусом: «Поздоровляю Вас зі званням гласного; дай Боже, щоб Ваш глас не став гласом в пустелі», – писав він до М. Максимовича. Також П. Лебединцев висловлював сподівання, що Золотоніський округ виграє від участі М. О. Максимовича «у цій новій у нас справі» [1, с. 386].

З подальшого листування цих двох осіб дізнаємося, що Михайло Максимович планує брати активну участь в діяльності Золотоніського земства, хоча й відмовляється обійняти запропоновані йому посади гласного Полтавських губернських зборів та члена Золотоніської повітової земської управи. Так, 26 червня 1865 р. він повідомляє П. Лебединцеву, що «з 15 серпня у нас в Золотоноші вже розпочнуться земські збори, в яких активну діяльність вважатиму своїм обов'язком, хоча від поїздок у Полтаву, так само і від виборів у члени управи, рішуче відмовляюся...» [1, с. 388]. А 19 серпня того року він ще раз підтверджує незмінність своєї позиції: «Кланяюсь вам із Золотоноші, де я вже третій день беру участь в земських зборах в якості гласного, ухилившись втім від виборних посад по земству; а на нинішній день я призначений для балотування в члени управи, яким вчора затверджено жалування 750 крб. на рік, теж саме і голові; на канцелярію 2000 крб.», – писав він П. Лебединцеву [1, с. 394-395].

Як бачимо, обрання Михайла Максимовича гласним Золотоніського повітового земства відкрило перед ним нові можливості й перспективи, зокрема, для покращення матеріального стану, що на той час для вченого було вкрай актуальним. Адже пенсія відставного професора складала всього 762 карбованці, яких катастрофічно не вистачало на повноцінне забезпечення родини. Втім, Михайло Олександрович відмовився від фінансово вигідних пропозицій з боку земства, що на наш погляд, було обумовлено станом його здоров'я: давалися ознаки погіршення зору та ревматизм. Та попри все, два терміни поспіль, з 1865-го по 1870-й рік, Михайло Максимович добросовісно брав участь у роботі Золотоніського повітового земства, віддаючи йому свій багатий досвід і знання. Відомості, що збереглися у журналах» і звітах

Золотоніського земства, засвідчили наступні форми земської діяльності М. О. Максимовича:

- він входив до комісії із улаштування в повіті мережі земських народних шкіл;

- був членом комісії з улаштування в повіті медичної частини [3, с. 13], яка затвердила перші Правила надання медичної допомоги в Золотоніському повіті [4, с. 109-115];

- брав участь у роботі комітету зі складання топографічного опису польових і транспортних доріг та гребель [4, с. 10]. Такий опис було складено і вже у 1868 р. земство почало цілеспрямовано виділяти кошти на ремонт дорожніх споруд;

- разом із гласним М.Є. Гайворонським долучався до складання земського проекту зі збереження та розведення лісів [4, с. 23];

- брав участь у обговоренні та вирішенні суто господарських питань. Так, коли на одному із засідань (1870 р.) зайшла мова про участь земства у покращенні сорту робочих коней, М. Максимович заявив, що сільські жителі більше потребують племінних биків, ніж заводських жеребців. І це суттєве зауваження було враховане [5];

- першим порушив питання про необхідність будівництва у м. Золотоноша окремого приміщення для повітових Зборів, управи та мирових закладів [3, с. 22]. Уже в 1874 р. земство почало розглядати можливість будівництва окремого адміністративного приміщення, а повністю ідея М. Максимовича була реалізована у 1903 р., коли в Золотоноші, на Новобазарній площі, було відкрито нове двоповерхове приміщення земського будинку.

Та все ж найповніше Михайло Максимович зумів проявити себе на ниві народної освіти, яка потребувала серйозної уваги. Достатньо сказати, що на час відкриття земських установ у Золотоніському повіті діяло лише одне повітове училище Міністерства народної освіти, 6 училищ відомства державного майна та 25 парафіяльних шкіл, які утримувались церквами і сільськими громадами. Загалом, у цих закладах працювало з 56 вчителів (серед них одна жінка), які навчали 1069 дітей, серед яких було 17 дівчаток [6, с. 168–172]. За таких умов переважна більшість населення повіту не вміла ні читати, ні писати, що суттєво стримувало соціально-економічний розвиток краю.

Початок змін у освітній галузі було покладено на другій сесії Золотоніських повітових земських зборів, що відбулися 24 вересня 1866 р. Тоді гласні створили Комісію із влаштування земських шкіл в Золотоніському повіті до складу якої увійшли члени повітової управи та шестеро гласних – статський радник Михайло Максимович, кандидат Університету св. Володимира Микола Савич, штабс-капітан Василь Неплюєв, гвардії підпоручик Лев Томара, статський радник Микола Гайворонський та капітан гвардії Іван Товбич [4, с. 100]. Переконані, що з поміж цих осіб М. Максимович, за плечима якого було сім років

викладацької роботи в Московському університеті й ректорство в Київському університеті святого Володимира, був найдосвідченішим і найкомпетентнішим у питаннях освіти. Тому саме він очолив профільну Комісію, яка відразу ж приступила до роботи. Уже наступного року в доповіді земському зібранню Комісія рекомендувала заснувати в м. Золотоноша за рахунок земських коштів інтернат «Наdejда». У цьому інтернаті, розрахованому на 30 вихованців, мали готувати майбутніх учителів для земських шкіл. Річне утримання закладу Комісія оцінила у 3966 карбованців [4, с. 100–103].

У 1868 році очолювана М. Максимовичем Комісія на основі зібраних пропозицій запропонувала земським зборам черговий проект організації в повіті системи народної освіти. Суть цих пропозицій зводилася до наступного:

1. «На даний час Комісія вважає неприйнятним проект поширення народної освіти, запропонований гласним І. В. Товбичем, але в якості експерименту, рекомендує утворити в Золотоніському повіті один навчальний округ, в якому навчання відбуватиметься за його проектом»;

2. «Комісія підтримує ініціативу Полтавських повітових земських зборів про грошову допомогу від земства тим із народних шкіл, які відкриваються за фінансової допомоги сільських громад чи приватних осіб, і де кількість учнів складає не менше 15 осіб»;

3. «З метою підготовки здібних учителів Комісія рекомендує відкрити при повітовому училищі педагогічний клас, де кожен бажаючий стати учителем після складання іспитів міг би опанувати кращі методи викладання. Також Комісія рекомендує для здібних випускників, які закінчать педагогічний клас, заснувати п'ять стипендій у розмірі 60 карбованців кожна»;

4. Комісія підтримує ініціативу Полтавських повітових земських зборів щодо викладання при Золотоніському повітовому училищі двох європейських мов, що дозволить випускникам училища вступати до вищої школи»;

5. «Комісія вважає за необхідне прийняти на утримання земства училища Відомства державного майна й рекомендує визначити для них суму фінансової допомоги від земства»;

6. «Для заохочення діяльності колезького реєстратора В. Авадовського, який відкрив у своєму будинку початкове народне училище, Комісія вважає за можливе видати йому винагороду в розмірі 50 карбованців»;

7. Для належного утримання штатного наглядча у справах Училищної ради Комісія рекомендує видати йому із земських сум 100 карбованців на канцелярські потреби та роз'їзди» [3, с. 116–120].

Як показало життя, перші кроки Золотоніського земства, спрямовані на розвиток у повіті народної освіти, були вдалими і своєчасними. Насамперед, це стосувалося запровадження пропорційного фінансування народних училищ за рахунок земства та сільських громад, що пробуджувало

ініціативність і відповідальність із боку селян. Завдяки цьому вже у 1868 р. в містечку Піщана було відкрито перше початкове народно-земське училище. Наступного року таке ж училище було відкрите і в селі Панському, а у 1870 р. – на батьківщині М. О. Максимовича в селі Прохорівка [7, с. 76]. Переконані, що Михайло Олександрович теж був причетний до цієї події, хоча ніколи цим не хизувався. Але факт залишається фактом: Прохорівка стала першим населеним пунктом Золотоніського повіту, в якому було запроваджено обов'язкове навчання дітей грамоті [8, с. 171].

Упродовж 1871–1872 рр. на території Золотоніського повіту було відкрито ще 9 народно-земських училищ, у яких отримали можливість навчатися 570 дітей [7, с. 34–81]. А в 1873 р. в Золотоноші було відкрито і жіночу прогімназію, де почали готували майбутніх учительок для сільських шкіл. Таким чином, була реалізована ще одна ідея М. О. Максимовича, яка стосувалася підготовки вчительських кадрів.

З великою вірогідністю можна стверджувати, що М. О. Максимович брав участь у виробленні першої навчальної програми для земських шкіл та методичної інструкції для вчителів цих шкіл, які були затверджені повітовою Училищною радою у вересні 1869 р. [6, с. 172–180]. В обох документах відчувається професійний підхід і щире вболівання за справу народної освіти, що цілком було в дусі Михайла Максимовича – великого гуманіста і просвітителя, автора популярної серед сільського населення «Книги Наума о великом Божиим Мире» (перевидавалась 11 разів, в тому числі й на кошти діячів Золотоніського земства).

Діяльність гласного Михайла Максимовича не минула безслідно й пізніше була оцінена Золотоніським земством. Вже після смерті вченого, у 1904 р., за пропозицією гласного Володимира Науменка земське зібрання одноголосно постановило рішення про заснування в селі Прохорівка, де М. О. Максимович прожив більшу частину свого життя і де був похований, безкоштовної народної бібліотеки-читальні його імені – «Бібліотеки імені М. О. Максимовича» [9, с. 24–25]. Того ж року з нагоди 100-річчя від дня народження вченого за участі діячів Золотоніського земства на могилі Максимовича місцевим священиком була відслужена панахида та влаштовані скромні поминки [10, с. 27].

Таким чином, можемо стверджувати, що земська діяльність Михайла Максимовича, яка тривала з 1865 по 1870 р., була корисною і результативною. Найповніше вона проявилася під час організації системи народної освіти, яка стала доступнішою для жителів Золотоніського повіту, насамперед, для дітей селян і козаків.

Література

1. Переписка М. А. Максимовича с П. Г. Лебединцевым (1864–1873). *Киевская старина*. 1904. Сентябрь. Отд. I. 413 с.

2. Короткий В. Науковий подвиг дослідника української культури: (до 200-річчя від дня народження Михайла Максимовича). *Народна творчість та етнографія*. 2004. № 1–2.
3. Свод журналов и постановлений Золотоношского уездного земского собрания четвертого созыва 8 – 16 августа 1868 года. Киев : типография Федорова, 1868. 216 с.
4. Журналы и постановления Золотоношского уездного земского собрания за 1867 г. Киев : Типография Е. Федорова, 1867. 125 с.
5. Свод журналов и постановлений Золотоношского VI очередного уездного земского собрания 31-го мая и 1-го июня 1870 года. Киев : Типография Е. Я. Федорова, 1870. 275 с.
6. Отчет за 1869 год Золотоношской уездной земской управы. Полтава : Типография Пигуренко, 1870. 187 с.
7. Отчет Золотоношской уездной земской управы уездному земскому собранию XXXV очередной сессии (1899 года) за 1898 год с приложениями. Золотоноша : Лепского и Вурмана, 1899. 362 с.
8. Свод журналов и постановлений Золотоношского уездного земского собрания чрезвычайного – заседания 20 марта и очередного – заседания 31 мая, 1, 2 и 3 июня 1871 г. Полтава : Типография Пигуренко, 1872. 192 с.
9. Отчет Золотоношской уездной земской управы Золотоношскому уездному земскому собранию XLI очередной сессии за 1904 год. Золотоноша : Типография Лепского и Вурмана, 1905. 133 с.
10. Чествование памяти М.А. Максимовича. *Киевская старина*. 1904. Т. LXXXVII. Октябрь. – Документы и известия. От. II. 204 с.

Володимир Корсаков,
краєзнавець, кінодокументаліст, м. Київ

ДЕ НАРОДИВСЯ МИХАЙЛО МАКСИМОВИЧ: ПРЕЗЕНТАЦІЯ ДОКУМЕНТАЛЬНОЇ КІНОСТРІЧКИ

Збереженню пам'яті про знаних людей служать і підготовлені документальні фільми в рамках проєкту «Геній місця», які можна подивитися на Ютуб-каналі. Серед цих кінострічок чільне місце займає фільм «Де народився вчений-енциклопедист М. О. Максимович?», підготовленого до 220-річчя з дня народження цієї багатогранної особистості XIX ст.

Пропонуємо оглядову презентацію названої документальної стрічки. У 1-й її частині розкривається роль дитинства у житті людини. Підкреслюється, що в цей час відбувається первинне пізнання нею світу, формується її характер, моральні звички, започатковуються всі майбутні якості, закладаються основи культури поведінки, з'являються перші взаємини з близькими й соціумом. Пізнаючи навколишній світ, розвиваючись розумово, дитина вчиться спостерігати, порівнювати, узагальнювати, робити висновки, у неї виникає інтерес до пізнання причини явищ, відкриття істотних зв'язків між речами. Відтак сформульовано мету фільму: нагадати глядачам, де народився патріарх української науки Михайло Олександрович Максимович, де промайнули його дитячі роки, серед яких людей і в якій атмосфері.

Розповідь про місце народження вченого ґрунтується на його «Автобіографії», у якій він, зокрема, писав, що з'явився на світ «на тій прекрасній смузі українських степів, яка на схід від Дніпра простягається від міста Золотоноші, через Згар і Кропивну до Сули, що тече «срібними струменями» [1, с. 324]. Його мала батьківщина знаходиться у згарському хуторі Тимківщина, у будинку бабусі Ганни Савівни Тимківської. Використовуються також спогади дядька Максимовича – Іллі Федоровича Тимківського, який говорив, що цей хутір знаходився «біля річки Згар, на горах із дубовим лісом по яругах, на відкритих полях, усіяних високими курганами, звідки око осягає по боках три села, хутори й стада; на південь синіють за 20 верст того боку Дніпровські гори; на заході блищать хрести Красногірського монастиря» [2, с. 4]. Іменитий родич запам'ятав також, що будинок був поставлений «на вигнутій горі, усіяній дрібними різнокольоровими камінцями, на захід – над річкою та луговою далечиною, на південь – примикаючи до лісу з видом через ставок на іншу по річці гору» [2, с. 5].

У 2-й частині фільму йдеться про заснування родового гнізда М. Максимовича. Як свідчать документи, засновником роду є козак Бубнівської сотні Тимофій Антонович Тимко, виходець із задніпровської України. Серед численних його онуків був і Федір Назарович Тимківський – дід Михайла Максимовича. Федір Тимківський народився й жив у Переяславі. Розповідається про його романтичне одруження на дочці місцевого багатія Сави Терлецького – Ганні, про купівлю хутора над Згаром, який відтоді став називати Тимківщиною, будівлю нового дому, про історію багатодітної родини.

У 3-й частині представлена історія одруження батьків Михайла Максимовича. Його мати Гликерія була наймолодшою з дочок у родині Тимківських. Коли її, чотирнадцятирічну, з товстою чорною косою через плече, побачив у Золотоноші Іван Іванович Максимович, він того ж дня викликав із Києва сина Олександра. Той спочатку почав вперто сперечатися, виявив небажання зробити так, як хотів батько. Але старий був крутої вдачі і скоро батьки владнали всі справи, не питаючи молодих. Молоді побралися і – в п'ятнадцять з половиною років Ликерія народила свого Михася. Чи то від її молодості, чи від особливої чутливості обдарованої натури, але вони з сином дуже швидко подружилися й були справжніми приятелями. Усю свою талановиту душу вклала вона згодом у сина, усю перейняту від братів пристрасть до науки передала йому, і він змалку звик до думки про свою долю вченого. Так, можливо, сама того не відаючи, Ликера стала для майбутнього вченого найпершою вчителькою – своїми піснями, своєю любов'ю, своєю душею більше, ніж словами.

У 4-й частині мовиться про те, де і як пройшли дитячі роки Михайла. Після його народження в Тимківщині батьки оселилися в невеличкому родовому маєтку під Переяславом, на хуторі Старосілля, над річкою Каранню, де хлопчик провів перші три роки свого життя. Потім близько року

сім'я жила в придніпровському селі Прохорівці Золотоніського повіту в Івана Івановича Максимовича (діда по батьку), який закарбувався в пам'яті малюка суворим ревнителем звичаїв, старосвітською простотою життя й розповідями про славетне минуле. А потім знову була Тимківщина, тут майбутній учений прожив до п'ятирічного віку, залишаючись улюбленцем усієї родини. «Найкращий бік мого буття від народження і до старості – Тимківщина», – писав пізніше М. Максимович.

Він запам'ятав приїзди материних братів. Особливо подобалося Мишкові, коли їхні міцні руки підхоплювали його й піднімали під самісіньку стелю. Запам'ятав також, як ходив із дядьками слухати сільського бандуриста. Запали тоді в душу хлопчика слова одного з дядьків: якби записати всі пісні цього преславного згарського барда, усі його приказки й приповідки... воно, може, й вийшло б щось на зразок народної книги, яка значенням і красою була б не гірше грецької «Іліади»! Ставши дорослим Михайло по-своєму зреалізує бажання і мрії вченого родича.

Із 5-ї частини фільму глядачі узнають про навчання Михайла в Благовіщенському монастирі. У 1810 р. його відвезли в Золотоніське монастирське училище, яке здавна тулилося на околиці міста. У свій час саме у ньому навчалися усі брати й сестри Тимківські. Навчання тут провадилося за методою, встановленою ще першопросвітителами Кирилом і Мефодієм: граматка – часослов – псалтир. Очолювала Благовіщенський монастир матінка Варсонофія. Дядько М. Максимовича згадує, що була вона «з дворянок, уставницею правого клиросу, висока, наче дзвіниця, смаглява, сувора» [2, с. 5]. З нею жила інша черниця Іполита, племінниця її, теж грамотна, середнього зросту, працююча і весела. Вихованцям запам'яталося, що Іполита ходила за ними й навчала їх.

Рідні часто відвідували дітей, привозячи ласощі. Разів зо два чи три й додому брали їх на дні святкові. Уся відлучка їхня від дому тривала до осені. Через рік приїхали матері по синів. Мати Варсонофія говорила: «Лукерко, вчи сина далі. І не думай: благодать Господня лежить на ньому. Ученою людиною буде» [3, с. 23]. Блискавкою пролетіло літечко на Згарі, а восени Михайла взяв до себе в туранівський маєток Ілля Федорович і вчив його початкам різних наук і латини. Під кінець 1812 р. віддав племінника в Новгород-Сіверську гімназію, яка в 1808 р. відкрита була їм же (як візитатором харківського округу) і в якій директором був його тесть Іван Халанський. Так закінчилося дитинство й почалися роки серйозного навчання та невтомної праці майбутнього вченого-енциклопедиста й мислителя.

У 6-й частині говориться про долю хутора і хатнища. Розповідається про те, що довгий час місцеві жителі не чули в селі жодного слова про вченого і його рід, не розповідали цього ні в школах, ні в інститутах. Та і як могло бути інакше, коли «універсальний мислитель» свідомо замовчувався і до революції, і за радянських часів. І все через те, що він йшов не за визначеним владою курсом, припускався небажаних «відхилень». Такого

йому не могли простити і намагалися приректи його ім'я на забуття. І недругам вдавалося зробити це на певний час. Та з набуттям Україною незалежності все змінилося. На початку 1990-х р. місцеві краєзнавці почали цікавитись історією краю і його відомими людьми. Зорганізувались і поїхали шукати місце, де розташувалася садиба Тимківських.

Місцезнаходження колишньої будівлі показав старожил Олександр Скрипник (1914 р. н.), який пам'ятав її зовнішній вигляд і до якого часу вона проіснувала. Він розповів, що це був широкий і довгий дерев'яний будинок, який стояв на високому фундаменті; до вікон дорослому чоловікові було важко дотягнутися від землі – такі високі. Покритий нецинкованою бляхою, бо не блищала на сонці. Очевидно фарбувалася. Кому з селян доводилося бути всередині, казали, що там дуже гарно, великі і теплі кімнати – одна тільки зала займала сто квадратних метрів. На початку минулого століття хата належала іншим власникам. У садибі ще стояли комора, погріб, клуня і сарай. Подвір'я потопало в зелені. Але у 1926 р. всі будівлі було зруйновано, розібрано майже всі фундаменти, а дерева вирубані. З того часу тут був пустир. Про відшуміле колишнє життя нагадував тільки кущ бузку, та стара, не менш 300-річна величезна липа, що росте в кінці вулиці. Вона, виходить, уже була великою, як ще жив тут Михайлик Максимович.

Із заключної, 7-ї частини, глядачі довідаються про те, як вшановують пам'ять вченого. Подається така інформація. У 1995 р. виникла думка підтвердити достовірність місця колишнього дворища Тимківських. Черкаським педагогічним інститутом була організована археологічна експедиція на хутір. Із самого початку розкопки виявилися вдалими: під час закладки пошукових траншей археологи натрапили на фундамент, знайшли залишки тих стовпів, що колись були замуrowані в нього. Вчені відтворили план будинку і встановили, що він був типовою спорудою дрібномаєткового дворянства. Його довжина 20 метрів, ширина – 10, дерев'яні стіни обкладені кахлею. Напівовальний фундамент упритул до фасаду давав підстави припустити про наявність тут веранди. Фасад і причілки мали по двоє вікон, а тилова сторона – вісім. У будинку були вітальня, кухня, спальня. Під час розкопок знайдено також кілька десятків речових пам'яток: кахлі, уламки горщиків, вінчики від посуду, які вироблені приблизно у другій половині XVIII століття, цвяхи – початку XIX.

Розповідається також про те, як земляки виконують заповіт Максимовича згадувати його «хоч мислями», «хоч устами». Зокрема, говориться, що усіх, хто сьогодні відвідує хутір Тимківщину, вражає своєю могутньою кроною доглянута трьохсотрічна «липа Максимовича». На місці садиби його бабусі споруджено пам'ятний знак. У місцевій Богуславецькій школі є чудовий музей Михайла Максимовича. Основа його колекції – археологічні знахідки з місця колишньої садиби Тимківських, різноманітні фотоматеріали, виставка творів про вченого, а також його праці, які віддзеркалюють багатогранність наукової діяльності. Тут чітко усвідомлюєш, як бракує сьогодні таких патріотів-учених на забур'яненій національній ниві.

Насамкінець робиться висновок: як важливо пам'ятати в час духовного неспокою й сум'яття того, хто був одним із зачинателів боротьби за культурний розвиток українського народу, для якого «українські потреби» складали «і солодкість, і інтерес» його праці. Він жив сильним і благородним патріотичним почуттям. Сподіваємось, що воно стане зрозумілим для багатьох його «правнуків» у незалежній Україні і вони будуть виконувати наказ знаного аристократа духу – палко прагнути бути корисним своєму народові, постійно уболівати за долю своєї держави.

Отож запрошуємо всіх зацікавлених персоналіями нашої національної історії переглянути наш фільм про людину-академію. Його можна віднайти за лінком: <https://m.youtube.com/watch?v=L057QDepR4A>.

Література

1. Максимович М. Автобіографія. *Киевская старина*. 1904. Т. 86. С. 324.
2. Тимківський І. Мое определение в службу. *Москвитянин*. 1852. С. 4–5.
3. Волков О. Михайлова гора. Дивак Бода : романи. Львів : Каменяр, 1989. 520 с.

Тетяна Москаленко,
*директорка Богуславецького НВК
«ЗОШ I–III ст. – ДНЗ» ім. М. О. Максимовича,
заслужена вчителька України*

ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА М. МАКСИМОВИЧА ЯК ДЗЕРКАЛО ОСОБИ Й ЕПОХИ

Листування завжди вважалося важливим історичним джерелом. Минає 220 років від дня народження піонера українства Михайла Максимовича, тому доречним є звернення до епістолярії видатного вченого – його своєрідної автобіографічної повісті.

Листування займало особливе, винятково важливе місце в житті Михайла Максимовича. Письмове спілкування стало для відставного професора майже єдиним можливим засобом наукової комунікації та обміну інформацією із зовнішнім світом. Сьогодні опубліковані його листи – неперевершене джерело для розуміння особистості й мотивів наукового подвижництва вченого-енциклопедиста.

Видані окремим виданням листи М. Максимовича за упорядкуванням В. Короткого, в цій роботі проаналізовано уривки, структуровані за тематичними блоками. Блоками, зміст яких дає можливість дослідження біографії Максимовича, творчих та родинних зв'язків, деяких процесів, що відбувалися в українському і російському громадському та науковому житті

XIX ст. Тематично об'єднані цитати з особистого листування «старого українця» презентують внутрішній світ ученого – особистості надзвичайно світлої, доброї, комунікабельної та безкорисної. В листах Михайло Максимович ніби залишив нам свій автопортрет. Тут внутрішні та зовнішні чинники його життя, умови праці та відпочинку, погляди та уподобання, особливості творчого методу та дискусій, історії появи тих чи інших наукових праць, долі його друзів та рідних. Обрані цитати «переселяють» до іншої епохи, до відповідної системи цінностей, спонукають розглядати деякі події начебто очима самого автора листів, непересічної постаті XIX ст. такої важкої та, водночас, славної долі.

Факти біографії

Біографія вченого-енциклопедиста Михайла Максимовича бере свій початок на хуторі Тимківщина поблизу Золотоноші на Середній Надніпрянщині. Маючи козацьке коріння з боку батька та матері, інтелектуальний вплив рідних дядьків по материнській лінії, майбутній подвижник і піонер українства з дитинства увібрив у себе українську стихію. Одухотворений «малоросійським степом», бабусиним вихованням, піснями матері, мовою сільського оточення та прикладом життєвих здобутків дядьків, Михайло Максимович долав важкі випробування на своєму життєвому шляху. Навчання в шкільці Благовіщенського монастиря, в Новгород-Сіверській гімназії, в Московському університеті, робота на посаді ректора та професора Київського університету, вся наукова діяльність ученого – це потужні кроки формування особистості та реалізації юнацької мрії. Мрії служити всьому українському, відстоювати рідне, національне, примножити та зберегти неповторну спадщину українства. Про ціннісні акценти життєвих доріг Максимовича ми можемо довідатися з його листів до друзів та опонентів. Листи – це можливість для об'єктивнішого вивчення біографії вченого. Осмислення кожної фрази змушує засвоювати стиль мислення, аналізувати пріоритети та ставлення дослідника. Серйозне ставлення Михайла Максимовича до написання листів, їхнє емоційне забарвлення, спілкування як відверта бесіда та обмін думками свідчать про багатовимірний життєвий та творчий шлях нашого земляка. Щирі думки приватного листування – це вагоме, найдостовірніше джерело для розуміння непересічної особистості. Подаємо спогади, присвячені різним сторінкам біографії М. Максимовича.

«Місце, куди б я найбажаніше переселився, це Київ – 70 верст від моєї батьківщини, куди звуть мене й родинні зв'язки. Заради Києва охоче б залишив я будь-яке місце», 1833 р. [1, с. 89].

«Моє університетське, московське становище тепер розв'язалось та покращилось, бо, нарешті, я став ординарним професором ботаніки», 1833 р. [1, с. 92].

«Туга заклала мені в серце дитя своє – нездоланну тугу за півднем, і цей невитравлений черв пробудився і ворушиться у мені з того часу, як у Києві призначено університет. Якщо правда, що й дим батьківщини не

осоружний, то пахощі квітів її та квітів її поезії чарівно, особливо для ботаніка... Бути в університеті Святого Володимира для мене краще й бажаніше, ніж носити хрест його у Москві, хоч би то й на шиї», 1833 р. [1, с. 93].

«Призначення Університету Святого Володимира радує мене скільки важливістю своєю для оновлення освіти та виховання суспільного, скільки і можливістю покращити та задовольнити моє особисте життя, без зміни того службового поприща, до якого я себе приготував і привчив... Покірно прошу Ваше Превосходительство призначити мене професором в Університет Святого Володимира», 1834 р. [1, с. 270].

«Той світлий Володимирів день 1834 р., коли Євгеній благословляв урочисте відкриття університету св. Володимира, і я з сердечним хвилюванням підписав йому перший диплом на звання почесного члена», 1867 р. [1, с. 176].

«Наприкінці 1835 року, за моїм проханням, відбулося найвище звільнення мене з посади ректора: і вона завершилась – 21 грудня. Мені стало вже не під силу тягнути подвійну лямку – ректора та професора», 1868 р. [1, с. 242].

«Рухомий вдячністю і моєю любов'ю до Університету Св. Володимира, я з щирою завзятістю готовий потрудитися ще на служінні цьому святилищу наук, від якого відірваний я лише тяжкою хворобою. Дворічне перебування в сільській самоті, без допомоги лікарської, відновило дещо мої сили; але вони ще недостатні для точного і постійного виконання професорської посади», 1843 р. [1, с. 107].

«Минулої осені я обходив переяславські церкви та зібрав чималий запас для записок про Переяслав», 1846 р. [1, с. 32].

«Я так тут багато читаю і пишу, а в мене такі слабі очі», 1847 р., Київ [1, с. 33].

«Тепер закінчується десятий рік, як я у відставці; у нинішньому вересні розпочнеться вже 47 рік життя мого; і мені шкода, що мої кращі робочі роки проходять не з тією користю, яка могла б від них бути для вітчизни і науки, за обставин і засобах більш сприятливих», 1850 р. [1, с. 23].

«Я готовий хоч продати Михайлову гору, щоб мати першу тисячу рублів сріблом для переїзду та заснування журналу [«Киевлянин»], якщо не знайдеться добра людина, щоб допомогла грошима на заснування його», 1857 р. [1, с. 49].

«Ще надія є на «Наума»; вже сім видань вийшло... Книга, як відомо, береться на сільські школи», 1857 р. [1, с. 49].

«22 лютого Господь дарував мені сина Олексія, якого охрестили 6 березня... Хлоп'ятко, коли Господь судить йому вирости, гарненьке і викрикує добре. Ось яку радість послав Господь мені на старість», 1860 р. [1, с. 54].

«Хуторське життя моє кожної зими стає все гіршим і тяжчим», 1865 р. [1, с. 160].

«Нарешті влаштувалася доля мого старішого, розумового дітища – «Книга Наума о великом Божиєм мире». Ця книжиця, одинадцять разів вже мною видана, прийнята від мене назавжди у розпорядження і власність Міністерства народної освіти», 1870 р. [1, с. 99].

«...Якщо й була за мною деяка заслуга наукова, то вона занадто винагороджена мені дипломами від багатьох учених товариств, і, нарешті, і від університету і від академії Київської, які удостоїли мене наприкінці минулого року обранням у свої почесні члени», 1870 р. [1, с. 187].

«Пам'ятний для мене день Іакова: у цей день 1853 р. було одруження моє у Драбові, в Михайлівській церкві – і який прекрасний весняний день тоді був!», 1871 р. [1, с. 197].

«Моя адреса: Золотоноша (Полтавська губ.), на Михайловій Горі», 1871 р. [1, с. 102].

Опис Михайлової Гори

Хутір Михайлова Гора, що біля села Прохорівка під Каневом, – це особливе місце для Михайла Максимовича. Через хворобу та інші непереборні обставини перспективний учений, що вмів і хотів працювати, приречений був більшу частину життя провести на своєму хуторі. Михайлова Гора – осердя роду по батьківській лінії, подарунок від діда Івана, батьківщина дітей, місцина, яка зігріла душу після відставки в Києві. Це благословенне місце, де писалися наукові праці, де гуртувалися справжні українці, де співали українських пісень, де спілкувалися з навколишніми селянами. Водночас, це місце, де практично треба було вести натуральне господарство, де треба було влаштовувати побут і виховувати дітей в умовах матеріальної скрути, де були обмежені засоби наукової комунікації. Проте, Михайлова Гора – це неповторна життєдайна природа, рідний простір хвойного лісу та свіжого повітря, могутня сила вікових дерев, близькість до хвиль та енергії Дніпра, сприятлива аура та ресурс для відновлення фізичних і моральних сил. На Михайлову Гору йшли листи від давніх й нових друзів та знайомих, відставний професор радів кожному адресованому йому посланню, давав зворушливі листи-відповіді. Через листування Михайла Максимовича, яке є частиною його наукової спадщини, ми дізнаємося про любов ученого до Михайлової Гори. Він надзвичайно поетично її описав.

«У Михайлогірській хатці моїй я почуваю себе спокійніше і світліше, ніж тут. Туди, туди на простір і безлюддя!» [1, с. 70].

«... на лівому березі Дніпровському є гора, що складає осереддя широкої і незвичайно мальовничої панорами... На цій, ще нежилої до мене горі, моя пустеля ..., буду займатися садівництвом та квітникарством» [1, с. 116].

«Я переcheкав непогодні дні тутешньої осені, не спокусився навіть і північним художником морозом, що малював на нижньому склі моїх вікон густолисті кущі, а на верхніх імлисте небо із світло-зірковими кружками, що пробивалися крізь нього... Тільки сьогодні став падати з неба – і на Дніпро, що замерзло, і на Михайлову Гору, справжній зимовий сніг» [1, с. 101].

«Жаль мені розлучатися з Михайловою Горою, моїм теплим гніздом, де ожив я після відставки на нове, богом дане тридцятиріччя життя; але й там вже так важко і бідно стало жити мені» [1, с. 189].

«Мій вчорашній день на Михайловій Горі був наприкінці ще кращим, ніж схід сонця. У сьомій годині вечора з'явилася пожежна заграва над Дніпром, що тяглася до сходу: думали спочатку, що це нова пожежа на нашому узбережжі. Але заграва піднімалася все вище, як багряна веселка, а під нею світилося небо блідно-зеленим світлом; багряна дуга, серединою спрямована прямо на північ, кінцями своїми то поширювалася на захід і схід, піднімаючись вище, і на півночі, то звужуючись і приземляючись трохи, іноді досягаючи майже до півнеба... Але був неймовірно прекрасним вид Михайлогірського широкого кругозору, коли він весь під сяйвом дня красувався білим снігом, тепер, під загравою північного сяйва блищав рожевим відблиском його на всіх близьких та далеких своїх місцевостях. При десятиградусному морозі я дивився і милувався цим дивним видовищем крізь усі вікна своєї хатки» [1, с. 105].

«А як би хотілось мені під відкрите зведення небесне, для дихання свіжим повітрям і ходьби просторами Михайлової Гори» [1, с. 211].

Про рідну мову

Зміст і спрямування листів Михайла Максимовича красномовно доводять переконання вченого-патріота, все життя якого було присвячено Україні. Так, у листах до М. Погодіна він відстоює давність української мови, заперечує, що вона була лише «наріччям» російської мови. Вчений засвідчує народність й історичні витоки української мови, вказує на важливість її збереження. Наводимо найбільш характерні цитати, які підтверджують позицію «великого українця».

«Піднімаю корогу за нашу мову, за нашу землю-мати» [1, с. 42].

«Якою б мовою не писали галичани, однаково, аби писали вони про свою милу Русь; але молодому – нинішньому і майбутньому поколінню треба писати рідною мовою, подібно німцям, французам, чехам і всім іншим націям» [1, с. 119].

Громадська діяльність

Михайло Максимович відомий як громадський діяч. Він став гласним Золотоніського повітового земства у 1865 р. Два терміни підряд Михайло Максимович брав активну участь у роботі земства. Він спрямовував свої зусилля, досвід на розвиток в повіті народної освіти, очоливши профільну комісію. Громадська діяльність земляка була вдалою і своєчасною. З листів Михайла Максимовича довідуємось про цей період його життя та подаємо кілька цитат.

«Після Золотоніських виборів я залишився в числі 27-ми гласних від стану землевласників, між якими з'явилось 2 священники і 2 козаки; а на 12 червня ми знову покликані на вибори дворянські. Не дозволяю собі відмовитися від поїздки на вибори... А з 15 серпня у нас в Золотоноші

розпочинаються земські збори, в яких діяльно брати участь ставлю собі в обов'язок», 1865 р. [1, с.148].

«В Золотоноші, вже третій день беру участь у земських зборах, в якості гласного», 1865 р. [1, с. 155].

«Князь Шихматов затвердив мене від Міністерства народної освіти до училищної ради, куди й запрошують на 15 квітня; але я поїду з тим, щоб відмовитися від цього обов'язку, який не по силах мені, старому, хоч для душі і не проти. Мене тягне до себе Київ і його свята старовина», 1866 р. [1, с. 172].

«Днів десять назад я повернувся сюди із Золотоноші, стомлений порядно на бувшому там земському зібранні, в якому брав участь у якості гласного, не змігши відмовитися від цього звання і на друге трьохріччя; та й несправедливо ж відмовлятися від участі у такій добрій справі, як земство руське на його початку», 1868 р. [1, с. 96].

Зв'язки з друзями та опонентами

Листування Михайла Максимовича розширює можливості дізнатися більше про внутрішній світ ученого. На сторінках епістолярії простежується дружнє спілкування з духовними побратимами, а також коректне й аргументоване з опонентами. Цінними є уривки для підтвердження високої культури Михайла Максимовича, етики та щирого ставлення до інших. Постать «старого українця» ще більше увиразнюється завдяки ознайомленню з колом кореспондентів ученого. Від них Максимович дізнавався про добрі й сумні новини, підтримував та мотивував однодумців. Наводимо декілька характерних уривків із широкого арсеналу інтенсивного листування земляка.

«Від душі і серця вітаю Вас із завершенням вашої, чесно кажучи, поважної та достойної праці» [1, с. 40].

«Він [Гоголь] пробув у мене п'ять днів, або краще сказати, п'ять ночей: бо в ту пору весь мій денний час був зайнятий в університеті, а Гоголь від'їжджав з ранку до своїх ніжинських, лицейських знайомих, і з ними бродив по Києву. Повертався він ввечері, і тільки тоді розпочиналася наша бесіда... Неможливо було мені не помітити зміни в його розмовах і настрої духу: він щоразу повертався несподівано статечним і навіть задумливим... Я думаю, що саме в те літо розпочався в нього крутий переворот у думках – під впливом давньоруської святині Києва, який у малоросіян 17-го століття називався Руським Єрусалимом» [1, с. 240–241].

«Повернувшись з Києва наприкінці травня, я отримав листа вашого, любий земляче, і все хотів вам написати багато у відповідь, але весь цей час не зібрався, будучи і в хворобі, і в тривогах і в письмових нагальних працях» [1, с. 42].

«Між тим ви бачите, що не марно тут животію і виступаю за самобутню Русь. Чи задоволені ви моїми філологічними листами? ... Ми в цьому адже заодно!» [1, с. 44].

«Я з нетерпінням очікую помилуватися його [Куліша] прекрасною «Чорною Радою» у друці. Вона мені дуже сподобалася; і мова дуже хороша, і живе відображення України за Брюховецького» [1, с. 46].

«Кобзаря» отримав від Тараса» [1, с. 54].

«У грудні я починав писати і написав 11 листів про Хмельницького до Костомарова для «Основи», де оголошений співробітником» [1, с. 56].

«У цьому неймовірно важкому становищі наприкінці днів моїх приємно буває відвести душу в бесіді, зміст якої справи і питання наукові» [1, с. 77].

«Ваші [Куліша] «Записки» про Гоголя дорогоцінна книга. Як багато нового встигли ви, за такий короткий час, зібрати і додати... Ось що значить взятися за справу з любов'ю. І з яким вмінням розташували ви зібрані вами листи Гоголя і спогади про нього його друзів та знайомих!» [1, с. 138].

«Радів і тужив я, чуючи про тебе [Т.Шевченка], читаючи твої вірші красномовні і вдумливі» [1, с. 301].

«А що, якби й справді Бог поміг нам одружити тебе, бурлаку, на Михайловій Горі!.. То-то б улаштували весілля – таке, що аж сині гори Дніпрові здвигнулись би на radoщах» [1, с. 303].

«Не забувайте нас та хоч зрідка відгукуйтеся до нас сюди, на береги Дніпровські, де в околицях Михайлової Горі залишили Ви про себе живі та найсердечніші спогади» [1, с. 305].

Культура спілкування

Листи Михайла Максимовича не лише є важливим джерелом для вивчення його життєвого шляху, наукових та громадських поглядів. Вони віддзеркалюють «живу» людину: доброзичливу, чуйну, виховану, скромну. Аналізуючи приватне листування вченого, не можна не відчутти позитив та тепло, високий соціоморальний вимір, зовнішнє вираження естетичних норм, гуманізм видатної особистості. Наводимо кілька цінних цитат до його портрету.

«Бажаю вам здоров'я тілесного і міцності душевної» [1, с. 157].

«Обнімаю вас з дружньою відданістю» [1, с. 35].

«Чи живенькі, чи здоровенькі ви?» [1, с. 36].

«Відпочиньте, люб'язний земляче, після праці великої, відпочиньте здорово, як належить українцю після робочої літньої пори відпочивати всю зиму, з люлькою в зубах» [1, с. 38].

«Бажаю бути веселим і світлим на великодніх!» [1, с. 41].

«Нехай береже вас Господь і пошле нові сили на корисне діяння ваше! Цілую ручку дружини вашої і обнімаю вас від щирого серця» [1, с. 56].

«Чекаю з нетерпінням обняти Вас, душевно відданий вам» [1, с. 173].

Ставлення до природи

«Старий українець» Михайло Максимович народився в Україні, жив в Україні та служив Україні. З дитинства любив природу, мав талант спостерігати та досліджувати. Він генетично був пов'язаний з батьківщиною,

навіть не захотів будувати кар'єру вченого в столиці Російської імперії, а переїхав до провінційного Києва. Для Максимовича книги як діти, мова як скарб, земля як мати, природа як здоров'я. Любив, цінував та оспівував рідну природу.

«Дніпро вже скидає з себе кожух; українські степи зігріваються сонцем і дихають весною, по горбах і пагорбах мурава пробивається, але на дорогах сіл грязюка непрохідна, як це сам зазнав я вчора на Прохорівському ринку. Ще до Благовіщення – і вже зовсім весна; грім давно вже прогримів і земля вмилася дрібним дощиком» [1, с. 54].

«Тепер у нас шлях сполучення із Золотоношею важкий; 18 і 24 грудня дві хуртовини поклали на українську землю величезну, незвичайну кількість снігу, тай потім ще добавляло. Велика зима стала, а за нею і велика вода у Дніпрі має бути» [1, с. 55].

«З нетерпінням чекаю приходу благодатної весни в надії, що тоді обновлюся скількись тілом та духом» [1, с. 77].

«Щось подібне до бурі було і тут на початку лютого, а двадцять другого числа випав доволі великий сніг, скріплений маленькими морозцями, але не більш як на 6 днів. Березня 1 зникли і сліди його, а 3 березня був справжній весняний день, так що і півники, і тюльпани раптом повиходили з землі і порадували своєю зеленню мене, теж вийшов під відкрите небо після двохмісячного ув'язнення у своїй хатці» [1, с. 78].

«Спроби мої освіжатися в Дніпрі виявилися невдалими і в травні, і в червні: залишаються надії на липень, щоб позбавитися ревматизму, який міцно пристав до лівої руки і посягає нерідко на голову і очі; а позбавлення від нього у мене єдине – Дніпро-Славутиця!» [1, с. 148].

«У нас над Дніпром неначе вже весна починається, особливо сьогодні ранковий туман примітно з'їдає залишки снігу, і тане вже лід на берегах Дніпра. Добре, якби це й насправді було початком справжньої весни» [1, с. 258].

Ставлення до релігії

Листи Михайла Максимовича стали своєрідною формою викладу його знань, світогляду та цінностей. Він примусив думати багатьох над питаннями, на багато з яких сам шукав відповіді. Він збагачує цим пошуком й нас. Наводимо лише кілька цитат: листи вченого містять шанобливе ставлення до релігії, віри.

«Початок нового ряду писань моїх залежний від волі Божої, в ній же всі ми перебуваємо від народження і до кінця» [1, с. 73].

«Може бути, і моїм псалмам призначено згодом засіятися в душу якого-небудь селянина-українця зерном гірчичним і дати їй поетичний настрій. Я бажав би видати особою книжкою псалмів двадцять, ...і присвятити цю книжку Острозькому братству» [1, с. 99].

«А мені так хотілося бути в Києві саме в ці дні, щоб одговітися у Лаврі» [1, с.148].

«Бог в поміч!» [1, с. 160].

«Істинно кажу, що часом бувають зі мною такі відливи життєвих сил, що, лягаючи після вечірньої молитви на свою постіль, думаю, чи не останній день закінчую на цім світі! – Але Господь дає ще мені нові дні, а мені хотілося б проводити їх можливо спокійніше та не сумуючи, не обтяжуючи себе новими тяготами життєвими» [1, с. 186].

«Дав би тільки Господь мені силу і добробут душевний на подальші праці» [1, с. 200].

Ставлення до своєї справи

Український учений-енциклопедист Михайло Максимович став фундатором багатьох наук, його називають «людина-академія». Він став прикладом невтомного дослідника, відданого науковця, багатогранного просвітника. Натруджений непосильною працею, але високий духом і устремліннями, був до кінця своїх днів. Вимогливим до себе, відповідальним в усьому, вірним своєму народові й рідній Україні бачимо земляка в листах.

«Я, залишив ботаніку, коли втратив зір, вирішив віддати та присвятити новому предмету залишок сил моїх і тепер відданий йому повністю» [1, с. 266].

«Удостоєний бути першим ректором Університету Св. Володимира, я старався виконувати цю справу з можливою для мене завзятістю і виправдати надану мені довіру мого керівництва. Але п'ятнадцять місяців посиленої, багатоскладової та безперервної праці на цій посаді і водночас заняття на кафедрі російської словесності сильно виснажили моє вже й раніше підірване здоров'я, особливо зір» [1, с. 273].

«У спеціальному розвитку українських потреб і насолода, і інтерес моєї праці – для мене і нашої браті» [1, с. 47].

«Забуваю немічність свою тільки тоді, як усядусь за книги і письмо» [1, с. 159].

«Не допускав легковажного, не точного ставлення до історії, таку недбалість вважаю злочином» [1, с. 166].

Про свій час

Листування Михайла Максимовича дає «портрет» епохи. Це погляд зсередини на події, явища та процеси, що відбувалися в українському і російському громадському та науковому житті XIX ст. Листи сповнені духом свого часу, який вчений репрезентував і творцем якого був.

«У мене зачитали подарований вами екземпляр «Історії Русів». Чи знаєте, що в Києві продається вона по 10 і 12 р. сріблом, і в Малоросії ходять чутки, начебто вона є книга заборонена!» [1, с. 45].

«Здавалося, добрі часи настали, а цензура, як стара відьма, підкочується під ноги клубком, то свинею перебігає дорогу; і хто ж на неї затеше осиковий кілок? Коли вириється для грішниці яма?.. Метушня з цензурою – це тяжка справа... Сумний жереб безкорисних трудівників і любителів науки!» [1, с. 56].

«Надрукував маленького «Українця». Тутешня цензура духовна не пропустила псалмів українською мовою, а світська не дозволила додати

малоросійські прислів'я до другого видання короткого «Букваря», яке на днях надрукується... Українську мову стережуться і не люблять тепер більш ніж польську, і в книгах для народу вона стала забороненою» [1, с. 65].

«У Києві так бояться і не люблять українофільства, що навіть ті п'ять псалмів, які думав я помістити в «Українце» 1864 р., не дозволили» [1, с.97].

«Серед метушні і сліпоти світу цього течуть ще джерела живої води і світять світлом істинним» [1, с. 170].

Самоідентифікація

Сьогодні ми кажемо «людина-академія», а в листах Михайло Максимович по-своєму ідентифікував себе. Ці назви характеризують стан душі українця, внутрішній зміст вченого, підкреслюють особливості життя людини. Назви короткі, але ємні, продумані, вистраждані.

«Нетяга Максимович» [1, с. 50].

«Відлюдник» [1, с. 55].

«Альманашник» [1, с. 94].

«Трудівник-видавець» [1, с. 95].

«Вільний козак» [1, с. 96].

«Старий киянин» [1, с. 174].

«Старий українець» [1, с. 188].

«Бувший ректор» [1, с. 191].

«Друг Гоголя» [1, с. 192].

«Ваш земляк» [1, с. 198].

«Грішний безгрошівний михайлогорець» [1, с. 257].

«Старий книголюб» [1, с. 258].

Про батьківщину, родичів

Листи Михайла Максимовича демонструють теплі, вдячні спогади вченого про малу батьківщину – хутір Тимківщину, Золотоношу, Прохорівку, Михайлову Гору. Майбутній учений-енциклопедист з дитинства мав міцне родинне коло. Перші роки життя його виховувала бабуся Ганна Савівна Тимківська. Протягом багатьох років на хуторі Тимківщина періодично зустрічалися всі брати Тимківські, які мали великий вплив на формування особистості Михайла Максимовича. Наводимо кілька цитат з листів, де цінується коріння, родинні зв'язки та пам'ять.

«Моя родима Каліфорнія, Золотоноша» [1, с. 73].

«Рідна Золотоноша» [1, с. 96].

«А яким щастям для мене була радість матері моєї, коли вона отримала мій кандидатський диплом... Ось кілька слів з її листа від 11 липня [1823 р.]: «Дякую Творцю Небесному, що Він нас не залишає; та пошле Він на тебе благодать свою на все твоє життя! Старайся, друг мій, щоб я успадкувала бабусю твою Тимківську, бо я дуже пам'ятаю, як бувало вона часто плаче від радостей за твоїх дядьків» [1, с. 290].

«На осінь [1835 р.] мене парадував мій рідний Єгор Федорович Тимківський, відомий своєю мандрівкою до Китаю. Закінчивши своє

консульство у Молдавії, він повертався на відпочинок до осиротілої своєї Тимківщини, та на роздоріжжі погостював у мене в Києві» [1, с. 241].

«Коли я був у Києві, тут померла старенька, тітка моя, Катерина Іванівна Максимовичівна; і немає жодної душі рідної старіше за мене, тільки дядько Єгор Федорович Тимківський, менший брат матері моєї» [1, с. 162].

«Там, на Скавіку, у самої церкви Всіх Святих, похований і мій прадід, світлої пам'яті, Іван Леонтійович Максимович, бунчуковий товариш. У 1787 р. був він у числі повітових очільників київського намісництва» [1, с. 233].

Фольклор у мові

Михайло Максимович – палкий захисник рідної мови – автор трьох фольклорних збірок українських народних пісень. Український світ слова та традицій захопив вченого з дитинства. Співала мама, бабуся, сільські жінки на хуторі Тимківщина. Пізніше, після одруження, своїм чарівним співом радувала вченого дружина Марія Василівна. Крім фундаментальної праці «Дні і місяці українського селянина», яка містить багатий матеріал української усної народної словесності – і не тільки пісенної, а й інших жанрів: казок, легенд, переказів, усних оповідань, замовлянь, примовок, особливо прислів'їв і приказок, в своїй мові Михайло Максимович часто використовував приказки та прислів'я. Збереження національних культурних традицій в народному середовищі зробили реальним українське культурне відродження. Пропонуємо бодай невелику частину народних висловів, якими послуговувався вчений під час листування.

«По вуха закопались, як миша в крупу» [1, с. 30].

«Шила в мішку не сховаєш» [1, с. 30].

«Ні слуху, ні духу» [1, с. 33].

«Живи не як хочеться, а як Бог велить» [1, с. 41].

«Не в брову, а в око» [1, с. 43].

«Краще пізно, ніж ніколи» [1, с. 43].

«Дісталось на горіхи» [1, с. 46].

«Взявшись за гуж, не кажи що не дуж» [1, с. 266].

«Слів з пісні не викинеш» [1, с. 295].

Завдяки листам, подолавши часовий бар'єр, «старий українець» із своєю діловою та науковою, але водночас народною та дружньою мовою, віддзеркаленням душі та свого часу повертається до нас із забуття. Безперечно, листування Михайла Максимовича є свідченням наукового та громадянського подвижництва, взірцем чистої ідеальної віри в переможну силу наукової істини. Проілюстровано, що все життя вченого було присвячене Україні. Таким чином, відтворюється реальна постать справжнього, земного Максимовича у контексті його епохи, що стала колискою тих ідей, які нині матеріалізуються нашими державницькими перетвореннями.

Література

1. Максимович М. Листи / Упор. і вст. ст. В. Короткого. Київ : Либідь, 2004. 312 с.

Вікторія Осипенко,
*кандидатка біологічних наук,
доцентка кафедри агрономії, біології та екології
Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького*

МИХАЙЛО МАКСИМОВИЧ – ВИДАТНИЙ ПРИРОДОДОСЛІДНИК

Зацікавленість природничими науками виявилася у Михайла вже під час його навчання в гімназії. Михайло багато часу приділяв збору рослин, знайомився з їх використанням у медицині. Після закінчення гімназії один із його вчителів побажав йому після закінчення університету зайняти там кафедру ботаніки, що М. Максимович здійснив уже на 23-му році життя [2].

Записавшись на перші 2 роки до словесного факультету, 15-річний студент не полишив захоплення ботанікою і весь свій вільний час присвятив вивченню місцевої флори. На 3-му році свого перебування в університеті, він перейшов на фізико-математичний факультет, щоб присвятити себе студіям з ботаніки та зоології.

У 1821 р., коли Михайлові було 17 років, з'явилася його перша праця – переклад з Мербеля «Для чого корисне листя на рослинах». А результатом його студій із природознавства стала стаття «Про систему рослинного царства» [2].

Михайло встиг за 2 роки скінчити свій факультет – у 1823 р. (19 років) він був випущений кандидатом. Не задовольняючись цим, Михайло Максимович записався ще й на медичний відділ факультету. У 1824 р. побачила світ його праця «Головні основи зоології або наука про тварин». Це був докладний підручник із зоології, який приніс йому велику популярність серед професійних природознавців та широких кіл громадськості. За оцінкою відомих тогочасних професорів, у маленькій книжці читачі знайдуть більше корисних відомостей, аніж у великих багатотомних виданнях з цієї галузі.

Навчаючись на медичному факультеті, Михайло Олександрович розпочав видавати історію природознавства для слухачів університету. Влітку 1824 – 1825 рр. Михайло за дорученням ректора здійснив подорож з метою збирання рослин та мінералів, із якої привіз дві визначні колекції і надрукував свої нотатки, корисні з мінералогічного, ботанічного та естетичного поглядів.

На початку 1826 р. М. Максимовича було призначено помічником професора Гофмана в управлінні ботанічним садом, а в серпні йому доручили викладати в університеті загальний курс історії природознавства й надавати слухачам пояснення щодо живих рослин.

Максимович плідно друкує статті в наукових виданнях, уважно стежить за новинками в галузях ботаніки, сільського господарства, хімії, фізики, медицини. Він публікував такі критичні статті, що деякі вчені готували нові видання або писали книги для свого захисту. У 1826 р. побачила світ «Ботаніка для юнацтва» [4].

Умовою для праці в університеті був захист магістерської дисертації. У січні 1827 р. Михайло склав іспит, а в червні захистив свою роботу «Про системи рослинного царства». Це була перша дисертація, написана не на латині. Вона засвідчила високий рівень наукової ерудиції, творчої самостійності та сміливості М. Максимовича. В ній автор критично проаналізував усі основні системи рослинного царства, особливо детально Жусьє, Декандоля та Фріза. Автор вказав на штучність даних систем. У цій же праці він сформулював поняття «обмін речовин» [3].

Учений наполягав на необхідності створення природної системи рослин, яка базувалася б не на аналізі окремих ознак, а їх сукупності і врахуванні спорідненості між видами. Найважливішим завдання ботаніки він вважав побудову філогенії рослинного світу. Великий успіх мали його «Роздуми про природу», де автор розвинув думку про те, що природа є безперервним ланцюгом явищ, які перебувають у постійному русі.

На 23-му році життя Максимович став членом кафедри ботаніки Московського університету. Його обирають дійсним членом товариства досліджувачів природи. Бажаючи пристосувати свої наукові праці до вжитку в ширших колах, він почав писати їх популярніше та друкував їх у багатьох періодичних виданнях.

У 1827 р., окрім успішно захищеної дисертації, вийшли ще чотири праці, що охоплювали різні розділи ботаніки: «Життя рослин», «Зауваження про віночок», «Утворення порості мохів та папоротей», «Виродливі плоди на черемсі». У 1828 р. видаються 9 праць М. Максимовича: «Опис Ліннеєвської системи», «Про перетворення тичинок на маточки та маточок на тичинки», «Органологія рослин», «Про розподіл поростів на порядки», «Про діатоми», «Список багаторічних оранжерейних та тепличних рослин ботанічного саду при Московському університеті», «Чотири області рослинного царства». На 100 років раніше першого директора Національного ботанічного саду М. Гришка, М. Максимович розпочав вивчати статтю рослин конопель, про що описав у праці «Насіння жіночої та чоловічої коноплі» [3].

У своїх працях М. Максимович не зупинявся на констатації фактів, а глибоко аналізував їх на підставі філософської методології, причому дотримувався діалектичних поглядів. У 1830 р. публікується стаття «Деякі про значення та перетворення частин квітки», 1831 р. побачила світ «Систематика рослин», 1832 р. – «Про життя рослин», 1833 р. – «Огляд органології рослин», «Історичний огляд системи рослинного царства», «Роздуми про природу» [4].

Ботаніка завдячує йому деякими вдалими термінами. На той час розробка своєї наукової термінології та створення вітчизняної ботанічної наукової лексики в описовій та флористичній ботаніці були особливо актуальними проблемами. Вчений писав, що для успішного поширення ботаніки необхідно поріднити науку з мовою. Працюючи з ботанічними термінами, М. Максимович користувався багатством української мови, використовуючи влучні народні назви рослин та терміни. Багато ботанічних

термінів, введених Максимовичем, збереглися у науковій ботанічній лексиці до нашого часу: *зав'язь, серцевинні промені, рослинна тканина, сім'янка, складноцвіті, губоцвіті, ягелі, особина, біб, стручок* [1].

Працюючи над ботанікою, Максимович встиг підготувати й «Скорочену систему тваринного царства», але через деякі випадкові обставини ця книга не вийшла в світ.

У 29 років в серпні 1833 р. Максимовича було обрано ординарним професором ботаніки. Систематизаторський напрямок розвинув у Максимовичеві звичку до строгої точності та любов до праці з мікроскопом, з'явилася низка його статей під загальною назвою «Мікроскоп», де зверталася увага на хиби природодослідників (Леннея, Декандоля, Берцеліуса, Фішера).

З популяризаторською метою, як народну читанку, він видав «Книгу Наума про великий Божий світ», у якій розповів про найголовніші проблеми астрономії й математичної географії (була перевидана декілька разів).

Цей останній рік систематичної праці в природознавстві був найбільш продуктивним: публікуються його праці «Явноцвітні й таємноцвітні рослини», «Система рослин і система тварин», лист до шведського ботаніка Фріза з нагоди Ліннеєвської системи, «Історичний огляд системи рослинного царства». У плани Максимовича входило розпочати з 1833 р. видання журналу «Літопис природничих наук».

Природничий період наукової діяльності Максимовича тривав близько 11 років (до 1834р.). Тоді побачили світ його **108 робіт з природознавства**: 58 – з ботаніки, 14 – із зоології, 4 – з хімії, 5- з фізики, 11 – із загальних питань природознавства та 16 – з інших природничих наук. Серед цих його праць – 4 підручники, 58 наукових оглядів та досліджень, 8 популярних робіт та 38 критичних статей та рецензій [6]. Ще чекають глибокого аналізу багато досліджень Михайла Олександровича в галузі фізики, хімії, мінералогії, астрономії, медицини, сільського господарства.

М. О. Максимович справедливо піддавав критиці натурфілософів за заперечення ними значення досліду в науці та ролі позитивних знань. У своїх природничо-наукових працях Максимович розглядав природу, виходячи із загального зв'язку явищ та їх розвитку.

У 20–30-х рр. ХІХ ст. праці Максимовича були одними з найпрогресивніших не лише у вітчизняній, але і в зарубіжній науці. Конкретні наукові факти аналізувалися ним у тісному зв'язку з теоретичними загально біологічними уявленнями. У працях учений виклав свої погляди про зміну рослин під впливом умов зовнішнього середовища, про споріднені зв'язки між рослинами, про появу різновидів у рослин і формування у них нових видів. Звичайно, ці погляди були викладені вченим у загальному вигляді, оскільки до праць Дарвіна ще не було достатньо зібрано фактичного матеріалу. Еволюційні уявлення Максимовича мали велику цінність, оскільки суперечили уявленням багатьох ботаніків про незмінність видів. Михайло Максимович бачив певний зв'язок між царствами природи,

поступовий перехід від нижчого до вищого, з одного царства до другого, без розривів. Ці погляди на розвиток природи викладено ним у праці «Про межі і переходи царств природи» [6].

У 1834 р. М. Максимович переїхав до Києва, погодившись взяти на себе обов'язки ректора й професора словесності, наукова праця для природознавства припинилася, але любов до природи рідного краю так і залишилася джерелом натхнення вченого [5].

Таким чином, учений-енциклопедист Михайло Максимович поряд із іншими науковими студіями залишив і доволі різноплановий науковий доробок у царині природознавства. При цьому він сформулював низку дефініцій, ідей та положень, які не втратили своєї актуальності й донині.

Література

1. Білокінь І. П. Михайло Олександрович Максимович. *Ботанічний журнал АН УРСР*. 1954. Т.11, № 3. С. 120–125.
2. Білокінь І. П. Михайло Олександрович Максимович. *Наукові записки Київського державного університету*. 1954. Т. XIII, Вип. 6. С. 219–264.
3. Береговий П. М., Лагутіна М. А. Видатні вітчизняні ботаніки. Київ : Радянська школа, 1969. С. 31–33.
4. Кудренко І. Михайло Максимович – видатний ботанік. *Я син свого народу. Наукова спадщина Михайла Максимовича: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. : (До 200-річчя з дня народження вченого) / упоряд. Г. Л. Токмань. Київ: Просвіта, 2006. С. 379–388.*
5. Лицарі науки: природничий напрям. Цікаві біографічні відомості. / підг. Ж. Сташко. *Краєзнавство. Географія. Туризм (шкільний світ)*. 2017. № 15. С. 39.
6. Пилипчук О. Михайло Максимович – дослідник природи. *Я син свого народу. Наукова спадщина Михайла Максимовича : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. : (До 200-річчя з дня народження вченого) / упоряд. Г. Л. Токмань. Київ: Просвіта, 2006. С. 388–407.*

Погрібна Олена Олександрівна,
кандидатка філологічних наук,
доцентка кафедри журналістики, реклами та PR-технологій
Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА МАКСИМОВИЧА

В історію української видавничої справи М. Максимович увійшов як упорядник, редактор і видавець збірок українських народних пісень, організатор і видавець альманахів, видавець книг, редактор творів інших авторів.

Першим виданням стала збірка «Малоросійські пісні» (1827 р.). Під час роботи над упорядкуванням, редагуванням тексту та виданням українських пісень М. Максимович набуває досвіду видавничо-редакторської роботи, удосконалюючи свої уміння з кожним наступним випуском. Світ побачили лише чотири збірки, але відомо, що М. Максимович планував ще декілька видань українських пісень, причому матеріал до них уже був зібраний і опрацьований.

Уже в статусі сформованого вченого-природознавця, спробувавши себе як редактора й видавця, М. Максимович настільки захоплюється видавничою справою, що вирішує поставити її на систематичну основу. Після невдач, пов'язаних зі спробами заснувати періодичні друковані органи, М. Максимович обирає інший шлях – випуск альманахів: «Денница», «Кієвлянин», «Українець».

Наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. ХІХ ст. спостерігається тенденція до відмови царського уряду видавцям випускати українські періодичні видання, наслідком чого виникнення альманахової журналістики стає альтернативою часописам. Першою спробою М. Максимовича була «Денница», три книги якої побачили світ у Москві (1830, 1831, 1834 рр.). Київський період видавничої діяльності М. Максимовича ознаменований появою альманаху «Кієвлянин» (1840, 1841, 1850 рр.) [1]. «Українець» став, по суті, його продовженням (1859, 1864 рр.) [2].

Проведене дослідження дає підстави виявити спільні й відмінні ознаки трьох альманахів М. Максимовича.

Відмінні риси:

- «Денница» і «Кієвлянин» – це збірники наукових статей та художніх творів різних авторів, а «Українець» – збірник наукових (історичних) та літературних праць видавця, що зумовлено життям на Михайловій Горі і лише нечастими відвідуваннями Києва під час роботи над «Українцем». Хоча проблем з добором матеріалу не існувало: у вченого було багато власних напрацювань, які й склали зміст обох видань «Українця». Щодо того факту, що крім видавця у цих збірниках більше ніхто не друкувався, ми можемо припустити, що це задум М. Максимовича систематизовано видавати власні твори;

- «Кієвлянин» охоплював вужче коло проблем (лише історію Київщини), а «Українець» – відповідно ширшу (різні сторінки з історії України);

- у «Кієвлянині» були вміщені не тільки наукові історичні статті (хоча вони склали більшу частину альманаху), а й літературознавчі, в «Українці» ж – лише історичні;

- «Денница» і «Кієвлянин» вміщували значну кількість художніх творів (поезій та оповідань) різних авторів, в «Українці» художню частину склали лише переклад «Псалмів» і «Слова о полку Ігоревім»;

- різниця у поліграфічному оформленні полягає у тому, що лише «Кієвлянин» із усіх трьох альманахів був ілюстрованим виданням.

Спільні риси:

- ознаки альманаху в «Українці» – праці, упорядковані за одним принципом (тематичним);

- «Українець» є спадкоємцем «Кієвлянина». Його основне завдання – друкувати наукові дослідження, присвячені історії України. Показовим для обох альманахів є те, що М. Максимович не просто описує події з історії України, а порівнює праці різних учених-істориків, указує неточності, а іноді й викривлене бачення суспільних процесів, подає свої версії, обов'язково підтверджуючи власну думку історичними документами.

Слід зазначити, що значний масив уміщеного матеріалу в альманахах – це твори самого видавця, у яких порушено українознавчі проблеми.

Крім видань альманахів, М. Максимович видав книги: «Звідки йде руська земля. За переказом Несторової повісті та за іншими старовинними писаннями руськими» [3] та «Історія давньої руської словесності» [4] та ін.

Названі видання мають важливе значення:

1. По-перше, М. Максимович серйозно поставив й обґрунтував питання про *самостійність та давнє походження українців та їхньої мови*.

2. По-друге, запропонував *власну класифікацію слов'янських мов*, поділяючи їх на східнослов'янську й західнослов'янську групи та виокремлюючи у межах першої три самобутні мови – українську, російську та білоруську, яким відповідають три окремі народності або етнічні типи.

3. По-третє, М. Максимович був першим ученим, який працював у галузі *історично-порівняльних досліджень української та російської мов*, вважаючи їх *окремими* розгалуженнями східнослов'янської групи мов, при чому українську мову називав старшою за російську.

Слід зазначити, що М. Максимович виступив як новатор у книговидавничій сфері:

- його дослідження «Звідки йде руська земля. За переказом Несторової повісті та за іншими старовинними писаннями руськими» – це *перша книга, яка вийшла з університетської друкарні*;

- виданням «Книги Наума про великий Божий світ» він *започаткував серію* популярних книг для народної освіти.

Своїми освітніми роботами М. Максимович прагнув охопити всі вікові категорії населення, започаткувавши видання серії книг для народних училищ та підручників для закладів вищої освіти. Прикметно, що саме за допомогою цих видань, особливо книг для вищої школи, видавець прагнув донести до широкого загалу свої дослідження про походження українців та самобутність їхньої мови.

М. Максимович у своїй діяльності враховував *особливості наукового книговидання*: під час роботи над історичними книгами редактор обирав основним джерелом документи, архівні матеріали тощо, оскільки у розвідках різних авторів може зустрічатися багато неточностей і перекручених фактів.

Крім видавничої діяльності, М. Максимович був редактором текстів інших авторів. У процесі редагування видання І. Фундукля та Тимчасової комісії для розгляду давніх актів М. Максимович виконував такі види редакторської роботи:

- відбір матеріалу до друку;
- технічне редагування;
- структурування видань;
- оформлення посилань;
- укладання приміток (як правило, деталізація і уточнення фактів);
- називання структурних частин.

Серед критеріїв оцінки редакторської діяльності М. Максимовича можна виокремити три основних:

- по-перше, *патріотизм*,
- по-друге, *любов до істини*,
- по-третє, *об'єктивно-критичне ставленні до джерел і фактів*.

Від початку видавничо-редакторської роботи М. Максимович вдумливо виробляв і запроваджував певну систему, методику ведення друкованого органу, опрацювання матеріалів, критеріїв їх оцінок, у результаті чого він виробив власні *принципи редакторської діяльності*:

1) Чітко визначати *програму* своїх видань і відповідно до неї розробляти їх *структуру*. Видання М. Максимовича чітко структуровані.

Слід зазначити про те, що структуру М. Максимович вдосконалював у наступних виданнях, наприклад: в «Історії стародавньої руської словесності» чіткіша система рубрикації, ніж у книзі «Звідки йде руська земля. За переказом Несторової повісті та за іншими старовинними писаннями руськими».

2) *Правдивість* друкованого слова, чесна і відверта позиція редактора.

3) *Правильна організація роботи*, яка полягала у тому, щоб згуртовувати навколо себе здібних, талановитих авторів, дбати про те, щоб уміщені матеріали були цікавими, суспільно значущими.

4) *Дотримання безкомпромісності та принциповості*: особисте його ставлення до людини, симпатії чи антипатії не ставали на перешкоді оцінки рукопису; якщо він відчував, що той чи інший матеріал вартий уваги, то твір був надрукований. Більше того, М. Максимович міг умістити дискусійний

матеріал із метою подальшого обговорення питання (наприклад, полеміка з М. Погодіним на сторінках редагованої ним «Русской беседы»).

5) Шанобливе ставлення до читачів, турбота про своєчасну доставку продукції до них.

6) Варто відзначити з характерних рис редакторської діяльності М. Максимовича: на останніх сторінках видань він обов'язково зазначав виявлені в сигнальному примірнику друкарські помилки та виправлення до них.

7) До особливостей редакційно-видавничої діяльності М. Максимовича слід віднести його неабияку наполегливість у досягненні своєї мети, вміння вести справу в несприятливих умовах. Йдеться про русифікаторську політику влади, відмови на видання «Вчених записок» та «Київських новин», негативні рецензії на його окрему продукцію, особливо «Денницю», матеріальні труднощі, проблеми зі здоров'ям, хоч названі фактори значно зменшили його потенційні можливості. Наслідком стало те, що низка видань, запланованих М. Максимовичем, не були видрукувані. Зокрема, це стосується збірок українських народних пісень, українського словника, який уже був укладений, української енциклопедії, другого та третього тому «Історії стародавньої руської словесності» та інших видань.

8) Видавничий досвід М. Максимовича є цінним для нас і в контексті подальшого побутування виданого ним твору. Автор дбав, аби книга була помічена читачами, фахівцями. Тому велику увагу він надавав опрацюванню рецензій та відгуків, які забезпечували зворотний зв'язок між автором і адресатом.

Отже, доробок М. Максимовича містить такі *види видавничої продукції*:

1) За формою і матеріальною конструкцією:

– *книжкові видання* («Малоросійські пісні», «Українські народні пісні», «Голоси українських пісень», «Збірник українських пісень», «Звідки йде руська земля. За переказом Несторової повісті та за іншими старовинними писаннями руськими», «Історія стародавньої руської словесності», «Книга Наума про великий Божий світ», «Короткий буквар для руського народу», «Сказання про стародавніх людей Київської землі»);

– *журнальні видання* (альманахи «Денница», «Кієвлянин», «Українець»).

2) За цільовим або соціально-функціональним призначенням:

- *літературно-художні видання* (збірники українських народних пісень, альманахи «Денница», «Кієвлянин», «Українець»);

- *навчальні видання (підручники для вищих навчальних закладів* «Звідки йде руська земля. За переказом Несторової повісті та за іншими старовинними писаннями руськими», «Історія стародавньої руської словесності» та *книги для читання для народних шкіл та училищ* «Книга Наума про великий Божий світ», «Короткий буквар для руського народу», «Сказання про стародавніх людей Київської землі»);

- *довідкові* (невидані, але укладені М. Максимовичем і готові до друку, український словник та українська енциклопедія).

3) За адресністю читача:

- *для широкого кола читачів* (збірники українських народних пісень, альманахи «Денница», «Кіевлянин», «Українець»);

- *для дітей та юнацтва* («Книга Наума про великий Божий світ», «Короткий буквар для руського народу», «Сказання про стародавніх людей Київської землі»).

4) За кількістю видань:

- *стереотипне видання* («Книга Наума про великий Божий світ», «Короткий буквар для руського народу»);

- *перше видання* (решта).

5) За періодичністю випусків:

- усі видання є не періодичними.

6) За способом укладання текстів:

- *однотомне* («Звідки йде руська земля. За переказом Несторової повісті та за іншими старовинними писаннями руськими», «Короткий буквар для руського народу», «Сказання про стародавніх людей Київської землі»);

- *багатотомне* (українські народні пісні, планувалися як багатотомні «Історія стародавньої руської словесності», «Книга Наума про великий Божий світ»);

- *серійні видання* (серія книг для народної освіти: «Книга Наума про великий Божий світ», «Короткий буквар для руського народу», «Сказання про стародавніх людей Київської землі»).

7) За тематикою:

- *фольклор* (видання збірок українських пісень);

- *історія України, археологія та археографія* (альманахи «Кіевлянин», «Українець», підручник «Звідки йде руська земля. За переказом Несторової повісті та за іншими старовинними писаннями руськими», «Огляд Києва стосовно старожитностей», «Огляд могил, валів та городищ Київської губернії», «Пам'ятники», видані Тимчасовою комісією для розгляду давніх актів);

- *історія мови* («Історія стародавньої руської словесності»);

- *природознавство, граматика та інші дисципліни, що вивчаються в народних училищах* («Книга Наума про великий Божий світ», «Короткий буквар для руського народу», «Сказання про стародавніх людей Київської землі»).

Протягом своєї діяльності М. Максимович виробив патріотичні принципи, прагнення творити для України, результатом чого стало видання значного масиву продукції на українознавчу тематику.

Таким чином, як впливає з поданого аналізу, видавнича діяльність займала одне із найбільш чільних місць у творчості людини-академії. У цій

царині він залишив досить вагомий доробок, який сприяв утвердженню української ідеї.

Література

1. Максимович М. Кієвлянин : у 3 кн. Київ : Університетська друкарня, 1840–1850. Кн. 1–3.
2. Максимович М. Українець : у 2 кн. Київ : Університетська друкарня, 1859–1864. Кн. 1–2.
3. Максимович М. Звідки йде руська земля. За переказом Несторової повісті та за іншими старовинними писаннями руськими. Київ : Університетська друкарня, 1837. 147 с.
4. Максимович М. Історія давньої руської словесності. Київ : Університетська друкарня, 1839. 227 с.

Володимир Поліщук,
*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української літератури та компаративістики
Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького,
голова Черкаської обласної організації НСПУ*

МИХАЙЛО МАКСИМОВИЧ, МАРІЯ МАКСИМОВИЧ, ТАРАС ШЕВЧЕНКО: ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ВЗАЄМИН У ХУДОЖНІЙ ШЕВЧЕНКІАНІ

Навколо історії взаємин Тараса Шевченка та Марії Максимович, а тут, природно, треба брати до уваги й постать Михайла Максимовича, законного Маріїного чоловіка, віддавна в дослідницьких студіях триває цікава полеміка, семантика якої має дуже широку амплітуду суджень щодо питання, чи було «щось» інтимне в стосунках названих персоналій. Своєрідними крайніми точками згаданої амплітуди були позиції дослідників-шевченкознавців, котрі вважали, що між Тарасом Григоровичем і Марією Василівною «нічого такого» не було (сюди ж можна віднести й тих дослідників, які просто цю тему оминали чи не звертали на неї увагу), – це з одного боку. Аргументами тут були практично імперативні судження, за якими Шевченко такого не міг собі дозволити, як мовлять, за визначенням, бо це Шевченко, який свято шанував і пропагував у творах сім'ю як інституцію, бо Михайло Максимович був його другом, бо поет-художник був гостем у домі гостинного господаря і т. п. Протилежною точкою були і є судження тої частини дослідників, які не тільки помічали у взаєминах Шевченка й Максимовички ознаки інтимно-любівні, а й висловлювали тезу про нібито Шевченкове батьківство Олексія, Максимовичевого сина. Між такими крайніми точками були й судження, сказати б, компромісніші.

Вказана тривала полеміка певною мірою спровокувала й уміщення до статті про Марію Максимович у сучасній Шевченківській енциклопедії такого судження: «Існувала думка, що батьком хлопчика (Олексія Максимовича – В. П.), якого народила Марія, був Шевченко. Проте цю версію спростовано дослідниками» [1, с. 32]. На наш погляд, уміщення цитованої тези в енциклопедичному виданні не те, що не знімає, а скоріше – підживлює інтерес до теми. Тим паче, що «залізних» аргументів і «за», і «проти» в цьому питанні немає та й, певно, не може бути з цілого ряду причин.

Достатньо логічно, що й письменники-біографи, котрі у своїй творчості зазвичай спираються на ту ж дослідницьку джерельну базу, своєю чергою і кожен по-своєму відтворювали в різножанровій шевченкіані відповідну сторінку Шевченкового життя. Тобто і в шевченкіані ми спостерігаємо такий же широкий спектр інтерпретацій і версій відповідного змісту.

Спочатку детальніше розглянемо цікаві нам дослідницькі студії. Своєрідною відправною точкою підвищеної уваги до Шевченкових взаємин із подружжям Максимовичів стало їхнє листування, а точніше – помітне в листах «від Максимовича до Шевченка» охолодження стосунків першого до другого, виявлене першими біографами Шевченка (В. Масловим, М. Чалим) і дослідниками цього листування (С. Пономарьов). Межовим періодом у зміні ставлення Михайла Олександровича до Тараса Григоровича стало гостювання Шевченка на Михайловій Горі в червні 1859 р. Згадані біографи й дослідники причиною такого охолодження стосунків називали нібито «кощунственні» розмови Шевченка про Марію Богородицю, зокрема, і в розмовах із Марією Максимович, а ще – «літературною заздрістю» чи і старістю Максимовича.

О. Кониський у своїй «хроніці» не надто повірив у таку версію, він надав особливої ваги часові та подробицям Шевченкового буття в Максимовичів «з погляду психологічного»: «Подробиці того життя показали б нам і психологічне, і моральне становище під той час і Шевченка, і Максимовича, можна б було нам з тих подробиць запевне знати, що саме спричинилося тій різкій переміні в поглядах Максимовича на Шевченка, на його поведження і на його твори» [2, с. 476]. Тут же біограф, аналізуючи критичні судження Максимовича про Шевченка, зауважив, що той «не вказав ні єдиного бридкого і неморального Шевченкового вчинку» [2, с. 477]. Однак ж, як знаємо, особливих подробиць перебування Шевченка на Михайловій Горі не додалося.

До речі, й інший авторитетний шевченкознавець П. Филипович теж сподівався на ширші відомості, зауваживши в статті «Листи Максимовича до Шевченка» (1919) про неабиякий інтерес до взаємин цих двох особистостей. Цей дослідник і схвально, і критично оцінив судження, М. Чалого і С. Пономарьова, ширше розгорнувши аналіз листів М. Максимовича до приїзду Шевченка на Михайлову Гору й після від'їзду звідти. У листах «до», – зауважує П. Филипович, – «Максимович кожний раз пише до Шевченка на

«ти» і слова його «любий Тарасе», «голубе сизий», «лебедику» повні самої щирої сердечності. Він також дуже цікавиться поетичною діяльністю Шевченка.

А порівняймо зо всім цим ті листи, які написав Максимович до «коханого земляка Тараса...» вже після гостювання останнього на Михайловій Горі і під якими підписувалася жінка Максимовича: ці холодні, якісь «офіційно-дружелюбні» рядки не йдуть у лад з попередніми задушевними листами. Максимович, мабуть, і не змінив своїх поглядів на Шевченка як поета і людину, але через якісь особисті причини постала між ними охолода, виникло відчуження» [3, с. 56–57]. Учений-неокласик висловлює думку, за якою не тільки Шевченкові «богохульства» про Богоматір (П. Филипович, як і П. Зайцев, бере до уваги написання Шевченком у цей же час поеми «Марія») могли не подобатися Максимовичу, а й те, що останній «міг ревнувати свою дружину до поета, на якого вона ще з першої зустрічі в 1858 р. зробила велике враження» [3, с. 57].

Цілком певно, що Шевченко спостеріг і відчув такі «епістолярні» віяння в листах Максимовича й після жовтня 1859 р. (останній Шевченків лист Максимовичам датовано 9 жовтня) не відповідав на листи з Михайлової Гори. Між іншим, у листах до Шевченка Максимович, згадуючи в них про дружину, свідомо чи мимовільно практично завжди вживав займенник «моя»: «Кланяється тобі і моя жінка Маруся!» [20.12.1857], «...до мене і до моєї Марусі...» (1.12.1858), «...я и жена моя Марья Васильевна...» (25.03.1860), «...мы с Марусею моею...» (14.12.1860). Такі собі «приватновласницькі» риси в почуттях поважного професора, які теж могли провокувати почуття ревності, що про них мовив П. Филипович.

У цьому контексті не зайвим буде нагадати, що Михайло Максимович (1804 – 1873) у 49-річному віці одружився з Марією Товбич (1834 – 1882), юною землячкою, молодшою за нього на 30 років. І хоч вона була «безприданницею», як інколи писав сам учений, але, за енциклопедією, «походила зі збіднілого дворянського роду, здобула хорошу освіту», була «музично обдарована, вродлива, тендітна, вишукана; прихильниця українських традицій» [4, с. 31]. Тобто, можемо образно мовити, мала неабияке «нематеріальне придане» – була особистістю, та й, додамо, мала низку рис, суголосних із Шевченковим ідеалом жінки. Не дивно, отже, читати широкоznані слова-враження поета від першого знайомства з Марією Василівною, занотовані в його Щоденнику 18.03.1858 р.: «...Вскоре явилася она, и мрачная обитель ученого просветлела (проведімо типологічну паралель із віршем «Мені тринадцятий минало»: «Неначе сонце засіяло...» – В. П.). Какое милое, прекрасное созданье. Но что в ней очаровательнее всего, это чистый, нетронутый тип моей землячки. Она проиграла для нас на фортепьяно несколько наших песен. Так чисто, безманерно, как ни одна великая артистка играть не умеет. И где он, старый антикварий, выкопал такое свежее, чистое добро? И грустно, и завидно...» [5, с. 162–163]. Навіть якщо зважити на те, що перші враження незрідка бувають емоційно

завищеними, і на те, що Шевченко лиш відносно недавно відбув тяжке десятилітнє заслання, вельми скупе на присутність у ньому жіночого товариства, молода Максимовичка його справді вразила і зовнішньою вродою, і душевними рисами. Власне, про це мовлено в багатьох різних джерелах із тою ж таки цитатою зі Щоденника.

У деяких із джерел вичитуємо й дещо інше цікаве в контексті нашого дослідження, те, що доволі виразно та в різних інтерпретаціях постає в художньо-біографічній шевченкіані, у відповідних її розділах.

Вельми авторитетний шевченкознавець П. Жур у своїй книзі «Третя зустріч», присвяченій аналітичному осмисленню Шевченкової поїздки в Україну 1859 р., висловлюється про атмосферу в родині Максимовичів, зокрема й посилаючись на мовлене П. Кулішем. «Здається, – нотує П. Жур, – ідилічних взаємин у сім'ї Максимовичів тоді (мовлене стосується перших років їхнього шлюбу – В.П.) не було. Років через два після одруження між подружжям стався якийсь великий розлад. «М.О. Максимович порвав зносини з усіма київськими знайомими, і вони нічого про нього не знають, – писав Куліш Плетньову в листопаді 1855 р. – Про розлучення його з дружиною мені нічого невідомо, але чутка ця вельми ймовірна. Та й звідки ви взяли, що в них було найніжніше кохання? Пам'ятаєте, що я писав до Вас про них невдовзі після їх шлюбу? Відшукайте, якщо недалеко, і прочитайте. Я ладен радіти, що вони розлучились, і шкода тільки бідної дружини Максимовича, навіщо вона знівечила свою молодість» [6, с. 65–66]. Знову зауважимо, навіть якщо таке написав гостроязкий і не завжди об'єктивний П. Куліш, немала доля істини в цитованому є, і думка П. Жура про відсутність сімейної ідилії між Максимовичами була очевидною. Просто констатуємо такий стан речей без усяких підтекстів.

Якщо зважити на цитовані Кулішеві слова про розрив Максимовичем стосунків із київськими знайомими й усамітнення на Михайловій Горі, то можна зробити й таке припущення, що схильний до ревнощів Михайло Олександрович «ховав» свою дружину від чиїхось зацікавлених поглядів на хуторі над Дніпром. Та й любляв він, як і всякий серйозний учений, котрого Михайло Погодін жартівливо називав «тюленем канівським, хом'яком золотоніським», дні й години творчого усамітнення.

На тій Михайловій Горі й гостював Шевченко в Максимовичів майже два тижні в пору, певно, найбільшого буяння природи. Михайло Олександрович дуже поетично і з очевидною любов'ю описав цей райський куточок України: «Якраз напроти того місця, де річка Рось повертає до Дніпра, на нашій боці його, над селом Прохорівкою, виступила моя Михайлова Гора, з якої так далеко видно на всі боки. Скільки різноманітних картин зливається тут в одну повну живу панораму, і як гарно звідси дивитися на простір і красу Божого світу!.. Цілу половину краєвиду обійняв собою Дніпро, виблискуючи мені на шістдесяті верстах своєї течії. Прекрасний Дніпро і в денному сянні, коли на його світлих водах забілюють повні вітрила, пірнаючи в зелень прибережних дерев, і в нічних сутінках,

коли на його потемнілих берегах засвітяться вогні... Прекрасний краєвид Задніпров'я...» [6, с. 64].

У дні гостювання в Максимовичів Тарас Григорович, як знаємо з хронік його «трудів і днів», відпочивав, зустрічався з людом навколишніх сіл, намалював портрети гостинних господарів, писав поему «Марія», з контексту роботи над якою і зринали, певно, якісь не зовсім зрозумілі різним тодішнім співрозмовникам «еретичні» чи «богохульні» розмисли й поетичні рядки Шевченка. З академічної поетової біографії вичитуємо, що «Очевидно, на хуторі (Михайлова Гора – В.П.) Шевченко працював над давно задуманою ним поемою «Марія» (можливо, розпочатою вже раніше). Уривки з неї він читав селянам «в компаніях», а також у домі М. Максимовича» [7, с. 442].

Із кількох листів Шевченка до Марії Максимович знаємо, що Тарас Григорович напівжартома просив молоду землячку знайти йому наречену й оженити. Думка про одруження зринає в кожному з його листів: 22.11.1858; 25.03 і 10.05.1859 р.р. Навіть у листі до Марка Вовчка від 25.05.1859 р. Шевченко пише, що «втече на Україну»: «оженюсь і вернуся як умитий в столицю» [308, с.182]. Паралельно до думки про одруження зринає в листах поета думка про самотність чи бурлакування, які його гнітять. У листі до Марії Василівни: «Оженіть, будьте ласкаві! А то як ви не ожените, то й сам Бог не оженить, так і пропаду бурлакою на чужині» [8, с. 177]. «Аж страх обісіло вже мені бурлакувати» [8, с. 180], – пише в іншому листі тій же адресатці, ще в іншому Шевченко називає себе «сірою одиноким» тощо. У цих листах до Максимовички за легким жартівливо-грайливим тоном доволі зримо проглядають і вчуваються почуття особливої Шевченкової прихильності до молодої жінки. Зокрема, й у формах звертання адресанта до адресатки: «Вельми і вельми шановная і любая моя пані...», «моє серце єдине», «Мій любий, мій єдиний друже», «моє серденько»... Цікаво, напевно, й те, що Шевченко, адресуючи окремі листи обом Максимовичам, першими ставить ініціали жінки, а на зворотах конвертів зазначає так: «В Прохоровке Ее превосходительству Марье Васильевне Максимович. Или Михайлу Александровичу Максимовичу». А в іншому листі називає тільки «Ее превосходительство...» [8, с. 184].

Вочевидь, зважаючи на такі знакові штрихи у взаєминах Шевченка та Марії Максимович, дослідники більш чи менш виразно зауважували на інтимніших поетових почуттях до молодої господині Михайлової Гори. Але зазвичай мовили про це стримано чи й обтічно. Скажімо, П. Жур у цитованій вище праці таке своє бачення Шевченкових почуттів висловив через характеристики виконаних поетом-художником портретів обох Максимовичів: «19 червня Шевченко намалював портрет М.О. Максимовича. Олівець художника не без гострої критичної спостережливості охопив і кволу вузькоплечу фігурку старого професора, і його підсліпуваті, під невеликими окулярами, очі, і худорляве, змарніле обличчя аскета з рідкими вусами. Либонь, не вельми симпатизував художник своєму давньому

знайомцю...» [6, с. 70]. Як бачимо в описі, майже кожне слово дослідника «вистрілює» критичною семантикою щодо намальованого образу.

І зовсім інакше висловлюється П. Жур про портрет Марії: «Через три дні...художник створив і портрет Марії Василівни. Той же італійський олівець, та ж крейда і той же тонований папір, той же розмір. Та яка різюча зміна в настрої художника! Цей портрет створено єдиним зльотом, єдиним поривом натхнення. Перед нами – молодиця-українка у вишитій білій сорочці й корсетці – воістину довершений тип землячки поета...» [6, с.70]. Так само промовистий текст, який засвідчує очевидну думку дослідника про те, що Шевченко таки мав особливо інтимні почуття до Максимовички й виразно виявив їх у портретуванні.

Важко чи й неможливо нині сказати, від кого пішла теза (вигадка? плітка?) про те, що нібито первісток Максимовичів Олексій міг бути сином Шевченка. Скоріш можна припускати, що з кола тих людей, які були більш-менш обізнаними з обставинами життя тих же Максимовичів і Шевченка, які знали про видиму прихильність і симпатію Тараса Григоровича щодо Марії Василівни. В одній зі студій натрапляємо, скажімо, на цікаву фразу в листі Віри Аксакової до Марії Карташевської (обидві – з кола знайомих Шевченка) від 18. 03. 1858 р.: «Говорят, Максимович особенно мила среди хохлов, и Шевченко от нее в восхищении...» [9, с. 57]. Таке саме слово «говорят» чи «кажуть» цілком могло з'явитися і щодо теми з Шевченковим «сином», і промовці того слова не надто переймалися його достовірністю. До прикладу, в одній із цікавих розвідок авторка відомої трилогії про «Тараса Шевченка і жінок», письменниця Антонія Цвід, обстоюючи одну зі своїх думок, зауважила таке: «Відомо ж бо, що деякі дослідника Тарасової долі переконують, ніби Максимович таки запідозрив свою дружину в невірності й писав в одному з віршів: «Кажуть люди, Олексійко на Тараса схожий» [10, с. 6]. У такому б разі можна казати, що сам Максимович «пустив у люди» відповідну інформацію. Втім, А. Цвід, цитуючи нібито Максимовича, не робить посилання на джерело. Ми ж читаємо у вірші Михайла Олександровича «Любий синку, Олексійку...» інші слова про схожість: Тоди був ти весь хороший, / Як той ангел Божий / А на личенько здавався / На матерь похожий [11, с. 322].

Водночас в есеї Ю. Ковтуна «Кохані жінки Шевченка» натрапляємо на цитату з книги П. Маркова, біографа М. Максимовича, про те, що «Через деякий час (після народження сина Олексія – В. П.)...у Михайла Олександровича сталася «суперечка з дружиною: син, за спогадами друзів і недругів, вже надто був схожий на Т.Г. Шевченка» [12, с. 158].

Авторитетний Володимир Панченко у своїй, на жаль, уже посмертно виданій книзі «Шевченко зблизька» іронічно, якщо не саркастично, писав про «любителів сенсацій» у шевченкознавстві, котрі за числами календарів «вираховували» можливих Шевченкових дітей – у Ганни Закревської та Марії Максимович. За В. Панченком, «ось уже й київський професор» заявив, «що син Михайла Максимовича Олексій ніяк не міг бути його сином: Марія

Василівна, молода дружина пристаркуватого професора, народила його, бачите, після того, як у Прохорівці в 1859 р. побував Тарас Шевченко! Ото й усі докази – календар...» [13, с. 61]. Зауважимо, що можна розуміти суб'єктивні іронію чи сарказм відомого вченого, як, до речі, й названі тези неназваного київського професора, бо ж і «календар» може бути одним із якихось там доказів. Це вже хто і до якої думки схилиться, думки, повторимося, котру «залізною» аргументувати просто неможливо.

Утім, дещо реверсуємо хід нашого аналізу проблеми. Вочевидь думки про ймовірне «батьківство» Шевченка циркулювали, принаймні серед окремих науковців, котрі бралися до шевченкознавства чи максимовичезнавства. Можна згадати хоча б про тему «ревнощів» у листах Максимовича, про яку писав П. Филипович. А зовсім прямо ця проблема «озвучена» й оцінена (чи не вперше?) в монографії М. Шагінян «Тарас Шевченко». Уже тоді відома письменниця й дослідниця зауважила, що «Є дослідники, які стверджують, що поет, відвідавши подружжя Максимовичів у 1859 р., зблизився з молодю «Максимовичівкою». Вони стверджують навіть, що син, який народився в старого професора через дев'ять місяців після відвідування поета, – прямий нащадок Тараса Шевченка. Як докази наводять ніжні листи, поему «Марія» з її чистим, полум'яним еросом, що писалася на Михайловій горі і читалася молодій дружині професора, поважний патріарший вік професора і юні роки його дружини» [14, с. 159]. Власне, М. Шагінян виклала практично всі аргументи осіб, які обстоюють чи ладні прийняти думку про Шевченкове «батьківство».

А зовсім поряд М. Шагінян означає свою позицію щодо проблеми й наводить ті аргументи, якими згодом користувались і користуються ті з шевченкознавців і шевченколюбів, котрі, навпаки, заперечують думку про Олексія як Шевченкового сина: «Але мені ця версія, – нотувала про цитоване вище дослідниця, – здається зовсім не переконливою. Від закоханості в «свіже чисте добро», дружину доброго друга й земляка, від бажання і собі приглянути такий же «нетронутий чистий тип землячки» до роману з нею в присутності і в оселі чоловіка – величезна дистанція. І не у звичаях, не в принципах, не в стилі ні самого Тараса Шевченка, який мав глибокий і серйозний погляд на шлюб, ні сім'ї, якою була сім'я проф. Максимовича, – переступити цю дистанцію та ще в коротенький приїзд, та ще тоді, коли Т. Шевченко сам пристрасно бажав збудувати міцну сім'ю» [14, с. 159]. Вочевидь у цих судженнях М. Шагінян є слушність, але чи абсолютно переконлива вона?

Скажімо, дослідники теми «Шевченко і жінки» – цитований вище есеїст Ю. Ковтун і М. Козак у нарисі «Дано любить, терпить, страждать...: Драма особистого життя Тараса Шевченка» – без надмірних емоцій і не без переконливості допускають і мотивують можливість отого давнього інтимного зближення Шевченка й молоді Максимовички (правда, чомусь М. Козак додає аж 10 років до віку Марії...).

Перший із них, до прикладу, апелюючи до цитованої позиції М. Шагінян, не без слухності пише, що «Міг же молодий Тарас Шевченко закохатися в Машу Європеус, яка була вже майже нареченою його друга Сошенка. Не стримав своїх почуттів поет, коли закохався в заміжню Ганну Закревську...» [12, с. 159]. І ширша ще тут мотивація... М'яко суголосить такий же позиції і М. Козак [див.: 15, с. 68–71].

Таким чином, можна майже з певністю констатувати, що означена проблема й надалі лишиться дискусійною. Вона має значний евристичний потенціал і заслуговує на подальше наукове осягнення.

Література

1. Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. Т. 1. Київ : Наукова думка, 2003. 784 с.
2. Кониський О. Я. Тарас Шевченко-Грушівський: хроніка його життя. Київ : Кліо, 2014. 672 с.
3. Филипович П. Шевченкознавчі студії. Черкаси : Брама, 2002. 220 с.
4. Шевченківська енциклопедія : в 6 т. Т.4 : М-Па. Київ : Ін-т літератури ім. Т. Шевченка НАН України, 2013. 808 с.
5. Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. Т. 6. Київ : Наукова думка, 2003. 632 с.
6. Жур П. Третя зустріч. Хроніка останньої мандрівки Т. Шевченка на Україну. Київ : Дніпро, 1970. 308 с.
7. Т. Г. Шевченко. Біографія / відп. Ред. В. П. Кирилук. Київ : Наукова думка, 1984. 560 с.
8. Шевчук В. «Personae verbum» (Слово іпостасне): розмисел. Київ : Твіл Інтер, 2001. 264 с.
9. Лобач-Жученко Б. Б. Т. Г. Шевченко і Марко Вовчок у листуванні В. С. Аксакової та М. Г. Карташевської. *Радянське літературознавство*. 1987. №6. С. 55–60.
10. Цвід А. Наречена з лаврських пагорбів. *Українська літературна газета*. 2018. 29 червня.
11. Фридман Л. Г., Лахно С. Н. М. А. Максимович - літератор. Харьков : ООО «Радуга», 2003. 494 с.
12. Ковтун Ю. Кохані жінки Шевченка. Тарасові музи. Київ : Україна, 2004. 207 с.
13. Панченко В. Шевченко зблизка. Київ : Темпора, 2021. 272 с.
14. Шагінян М. Тарас Шевченко / пер. укр. В. Іванисенко. Київ : Дніпро, 1970. 254 с.

Юлія Руденко,
*кандидатка історичних наук, доцентка,
директорка бібліотеки
Київського кооперативного інституту бізнесу і права*

Людмила Різник,
*вчитель-методист, директорка Коврайського НВК
«Загальноосвітня школа I–III ступенів – дошкільний навчальний заклад»
імені Г.С. Сковороди*

ВНЕСОК МИХАЙЛА МАКСИМОВИЧА У РОЗВИТОК КРАЄЗНАВСТВА

Ім'я Михайла Олександровича Максимовича (1804–1873 рр.) добре відоме як ученого-енциклопедиста, природознавця, історика, філолога, фольклориста, професора Московського університету і першого ректора Університету святого Володимира у Києві. Геніальні надбання М. Максимовича – важливий етап розвитку наукової української свідомості. Завдяки ерудиції, високій працездатності, сумлінності вчений здійснив багато історико-географічних, фольклорно-етнографічних досліджень, що свідчить про його різнобічні наукові інтереси.

Наприкінці XVIII – на початку XX ст. краєзнавчі дослідження носили стихійний характер. Дослідники обирали різноманітні напрями досліджень на власні уподобання. Краєзнавчі праці ґрунтувалися на незначній джерельній базі, мало уваги приділяли природно-економічним та суспільно-політичним явищам. Але на початку XX ст. бурхливо розвивалася історична наука, географія, етнографія, фольклористика, археологія. У цей період в Україні започаткувалися наукові засади розвитку історичного краєзнавства. «Глибоке усвідомлення населенням Київщини, Волині, Середнього Подніпров'я та інших регіонів України своєї приналежності до української нації, зростання інтересу до рідних їх земель зі своїми особливостями історичного розвитку, унікальною природою, своєрідним укладом життя зумовили активізацію наукової думки та аматорських студій щодо вивчення регіональної специфіки українських земель» [3, с. 64].

Учений-енциклопедист заклав основу українського історичного краєзнавства. Значну увагу в своїй науковій діяльності приділяв М. Максимович комплексному вивченню регіонів. Він свято шанував старовину, розумів її значення для освіти народу, був знаним бібліографом «стародавніх книг». Книгодрукування й поширення книжок, на його думку, – це невід'ємна частина розвитку культури. Багато часу віддав М. Максимович вивченню історії міст і сіл України. В альманасі «Українець» (1864) він умістив нариси про Київ, Волинь та ін. Як писав В. Замлинський, «Максимович перший здійснив спробу визначити, коли вперше стало вживатися слово «Україна», вказавши в статті «Откуда идет русская земля», що воно з'явилося 1187 р. і спочатку означало «Київську область», а потім

поширилося на всю територію, де оселився український народ» [5, с. 28]. Учений опублікував понад 50 статей із історії більш ніж 130 поселень України. Серед них: «Волинь до XI ст.» (1841), «Огляд старого Києва» (1840), «Нариси Києва» (1847), «Бубнівська сотня» (1848–1849) та ін. Досліджував історію рідних місць, зокрема Золотоніщини, Чигиринщини, Канівщини тощо. Подав тлумачення багатьох ойконімів, гідронімів, мікротопонімів, працював у галузі антропоніміки [1].

Саме в XIX ст. утворилися громадські краєзнавчі осередки і товариства, які проводили пошук і публікацію першоджерел, вивчення минулого населених пунктів, церковної історії. М. Максимович прагнув поєднати зусилля академічної науки і краєзнавців-аматорів та був автором та ініціатором низки проєктів статутів науково-громадських об'єднань, сприяв заснуванню: Комісії вишукування і збереження старожитностей у Києві (1835); Одеського товариства історії та старожитностей (1839); Тимчасової комісії для розгляду давніх актів при канцелярії Київського, Подільського, Волинського генерал-губернатора (1843); Південно-Західного відділу Географічного товариства у Києві (1873) [3, с. 94].

Комплексну історико-краєзнавчу характеристику населених пунктів М. Максимович розробив у михайлогірський період свого життя (1837 – листопад 1873 рр). Тут «над могутнім Дніпром у Похорівці, що поблизу Канева, прожив 32 роки... і написав близько двадцяти розвідок. Свій Черкаський рідний край розглядав як окрему історико-географічну область і ввів до наукового обігу топонім «Черкащина» [3, с. 109–111].

Наукові пошуки М. Максимовича зосереджені на таких проблемах: витоки та шляхи історичного розвитку українського козацтва, їх звичаїв і традицій; героїчні й трагічні сторінки національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст., гайдамацького та селянсько-козацького руху під назвою Коліївщина; глибокого обґрунтування адміністративно-територіального устрою Гетьманщини часів Богдана Хмельницького, коли її територія мала полково-сотенний устрій; встановлення імен козацьких гетьманів, що були в Україні до 1592 р. [3, с. 94].

Пріоритетним напрямом історико-краєзнавчих праць М. Максимовича було відображення унікальної історії міст, містечок, і сіл Середнього Подніпров'я. Вчений в «Обозрениі городових полков і сотен...» подав історико-топографічний опис міст і містечок шістнадцяти полків. Звичайно, найбагатший історико-географічний опис с. Прохорівка та м. Бубнів, яке до 1782 р. вважалося сотенним містечком Переяславського полку [3, с. 94].

Внесок М. Максимовича у розвиток краєзнавства Золотоніщини досить вагомий. Його увага зосереджувалася на встановленні походжень назв населених пунктів. Так, наприклад, в праці «Бубнівська сотня» вчений встановив місцезнаходження, походження назви одного з восьми стародавніх руських міст – Дубкова, яке було відоме тільки з московської «Книги Великого креслення». Проте Дубків за картами Г.-Л. де Боплана позначений

як Бубнів. М. Максимович, проаналізувавши низку історичних джерел, виправляв помилки, шукав істину й прийшов до висновку, що «московські переписувачі цієї книги переробили цю назву спочатку в Дубнів, а далі вже в Дубків; подібно до того, як назва Гельмязів перемінилася в них спершу в Ельмазів, а там в Алмазов... – у найдавнішому списку руських міст означає той же Гельмязів» [4, с. 218–219]. М. Максимович знайшов невідповідності на польських географічних мапах, які «показують місто Бубнів здебільшого не на його місці» [4, с. 218–219].

М. Максимович визначив роль м. Бубнова у золоту пору дніпровського козацтва як фортеці. Час заснування містечка вчений пов'язав із Д. Вишневецьким, який воюючи з татарами та турками, перейшовши із Запорожжя в м. Черкаси і м. Канів, зміцнював наддніпровські місця. У своєму дослідженні М. Максимович подав інформацію про далеко не найкращі часи в історії Бубнівської сотні, коли в 1637 р. «Потоцький страчував у Переяславі і по інших місцях спільників Павлука; і в цей нещасливий кумейський рік Бубнів разом зі своєю сотнею відданий був у володіння переяславським езуїтам, для яких незадовго перед тим спорудив чудову колегію переяславський староста Лука Жолкевський. Ось яка сумна доля спостигла нашу сотню 1638 р.» [4, с. 219]. І тільки через 10 років з початком Національно-визвольної війни «місто Бубнів зі своєю сотнею почало жити і працювати знову для православної Русі» [4, с. 219].

У розділі 4-го свого дослідження М. Максимович подав детальний опис місцевості Бубнівської сотні, походження назв численних рукавів Дніпра – Козарки, Уступу, Безодні, Горіхівки, Потока, Діхтярки, Карасиківки, Дергалівки. Тут же знаходимо геологічну характеристику території. «За Дніпром, прямо навпроти цього піщаного розсипу і на такій самій віддалі (тобто верст 9), стоїть велика гірська височина, на південному краю своєму обігнута рікою Россю, а на північно-західному – зрошена Дунайцем і Канівкою. Цей гірський кряж, який називаю я Роденським, висунувся над самим Дніпром... З геологічного погляду кряж цей цікавий своїми шарами юрського утворення» [4, с. 226].

Із синівською любов'ю вчений описав свою Михайлову гору: «Прямо напроти того місця, де Рось повертає до Дніпра, на нашій стороні його, над селом Прохорівкою, видалася моя Михайлова гора, з якої так далеко видко на всі боки. Скільки різноманітних картин зливається тут в одну повну, живу панораму» [4, с. 226].

М. Максимович частково подав опис і сусідніх із Бубнівською сотень. «Бубнівська сотня межувала із Гельмязівською та Піщанською сотнями; Піщанська сотня відокремлювалася від Бубнівської урочищем Супоєць, де у XVIII ст. був хутір військового товариша Сави Терлецького, це початок степової річки Малого Супойцю, яка пробирається до великого Супою... Є кілька могил на самім побережжі, наприклад між Слобідкою і Сушками. У місцевих жителів для кожної могили є своя назва: Переяславка, Ярошиха, Вовча, Лисича та ін..» [4, с. 231]. М. Максимович дослідив «популярне

городище, майстерно і складно влаштоване на розі крутого і глибокого яру, між сушківським і першим слобідським узвозами». Вчений вважає, що «воно, без сумніву, належить до розряду найдавніших городищ, що були колись жертвними майданами. В середині його під землею є залишки засклянілої грубої стіни» [4, с. 232].

Учений згадав і про острови на Дніпрі біля Бубнова – Молодняги, Шелестовий, Осетрова голова. Досліджуючи історію населених пунктів, зокрема Бубнова, М. Максимович значну увагу приділив історичним особистостям. Так у праці «Бубнівська сотня» подав життєпис сотників М. Прохоровича (1708–1738), Ф. Василевича (1738–1755), їх участь у походах проти турецької навали. На цей час «люди Бубнівської сотні складалися тоді власне з двох станів: з товариства і поспільства. До товариства належали військові люди, чи козаки; до старшого товариства – козаки виборні чи реєстрові, а до меншого – решта козаків, що звалися «підпомічниками» [4, с. 244].

Поспільство складалося з людей посполитих, тобто «поселян», котрі до кінця козацької України мали право переходу з одного місця на інше. З товариства Бубнівської сотні в першій половині XVIII ст. постали три старшинські роди, що мали право вважатися місцевим корінним панством: Деркачі, Прохоровичі та Осиповські [4, с. 244].

Цікавою постає і церковна історія Бубнова. М. Максимович вважав найбільш помітною в духівництві Бубнівської сотні отця Д. Осиповського, який «незважаючи на свій полковий чин, не схотів служити у війську в 1692 р. прийняв рукоположення від митрополита київського Варлаама Ясинського у пресвітери прохорівської Іллінської церкви» [4, с. 240].

Отець Данило вимагав від парафіян внеску «роківщини, що складалася з пів четверика ниви, адже утримував при церкві богадільню і школу» [4, 240]. Отець Данило служив у церкві 68 років. Продовжив справу діда його внук Іван Осиповський.

«З такою ж спадкоємністю при церкві Микільській у Бубнівській слобідці довго велися священники з роду Терлецьких. Так само і в містечку Піщана при Троїцькій церкві служити нащадки кропивнянського полковника Філона Джеджелія, сподвижника Богдана Хмельницького» [4, с. 240–241]. Як бачимо, в Україні в козацькій чини – духовний і мирський – були такі близькі один до одного, що можна було одній і тій самій особі бути священником і водночас військовим старшиною, шляхтичем або князем.

М. Максимович у праці «Бубнівська сотня» подав детальний опис родоводу Максимовичів. Один із представників роду Іван Максимович, сотник бубнівський, «по досягненню 20-річного віку пішов на службу у військову генеральну канцелярію та в 1752 р. був обраний у кандидати на сотництво і затверджений у ньому універсалом гетьмана Розумовського» [4, с. 246]. В останній рік Гетьманщини, тобто 1764 р., відкрився Золотоніський повіт, до якого почала належати Бубнівська сотня по цивільних і земських справах. У Золотоноші відкрили суди земський і

підкоморський. При обранні членів до золотоніського повітового суду комісар І. Максимович обраний був у судді. У 1784 р. І. Максимович зі своїм родом був внесений у шосту частину родовідної дворянської книги Київського намісництва, а через рік обраний у маршалки золотоніського дворянства [4, с. 246].

Цінними для сучасних дослідників історії є примітки М. Максимовича до своїх досліджень, із яких можна ознайомитись із джерельною базою, яку використав науковець у своєму дослідженні, уточненнями, доповненнями інформації про згадані історичні постаті. Такі примітки характерні для майже всіх наукових праць, у праці «Бубнівська сотня» їх 56 [4, с. 253–262].

М. Максимович у своїй праці «Спогад про Золотоношу» подав історичні відомості про замкове укріплення міста, описав місцезнаходження фортечних Кропивнянських та Переяславських воріт, «обидві брами яких були із залізними стулками, а на вежах висіло багато дзвонів, і що вал весь був уставлений гарматами» [6, 434]. Вчений уточнив процеси переходу Золотоноші «в підпорядкування міст Черкас, Переяслава, Києва, Чернігова і Полтави» [6, с. 434], згадав «колишніх правителів Золотоніської сотні» – Остапа Заця, Вуйця, Лукян Шульгу, Антона Чарушинського, Константія Леонтовича, Якова Лукашевича, уточнив місце сотенної управи – «між Микільською та Успенською церквами» [6, с. 435].

М. Максимович подав опис церковної історії та м. Золотоноша, зокрема, історію Успенської соборної церкви 1745 р. та Микільської церкви. У своїй праці описав герб Золотоноші: «золотий хрест із сяйвом у багряному полі» [6, с. 435], золотоніські «подвірки, тобто передмістя, що оточують місто по обидва боки ріки, то головне з них, на лівій стороні ріки, зветься Струнківцями..., там же вирізняються Хобота і Верзлівка. На другому боці ріки, при в'їзді з міста через греблю, праворуч йде велике передмістя, зване Троєщиною, за назвою місцевої Троїцької церкви..., а ліворуч йдуть заселені урочища Шепелівське, Рідькове й Зозулівка, що дістали назвиська від своїх перших поселенців – козаків: Шепеля, Рідька і Зозулі» [6, с. 437].

Значна частина дослідження М. Максимовича про Золотоношу присвячена історії Благовіщенського жіночого монастиря. «Ця золотоніська обитель в усі часи існування служила училищем для окружних жителів, і для вченого була пам'ятна і дорога. Адже сюди був «відданий на навчання книжне» і сам дослідник, і тут навчалися грамоті його рідні – п'ятеро братів Тимковських» [6, с. 438].

Окремий розділ дослідження М. Максимович присвятив Красногірському монастирю, історії його створення, опису унікальної Красної гірки, уточненню зміни його назви впродовж існування від початку XVII ст. до 1848 р.

М. Максимович у період проживання на Михайловій горі не полишав своїх занять щодо фольклору. До збірника «Малороссийских песен» вчений готував додаток «Голоса украинских песен» з мелодіями 25 українських народних пісень, упорядкований за допомогою російського композитора О.

Аляб'єва. Це була надзвичайно багата на той час перша збірка народних пісень у найкращих зразках і найрізноманітніших жанрах. До неї увійшли думи, пісні історичні, гайдамацькі, побутові, обрядові; за характером настрою, основною тональністю звучання – пісні жартівливі, гумористичні, печально-меланхолійні, ліричні; за авторством і основним виконавцем – жіночі, чоловічі, парубоцькі, чумацькі. До збірки увійшли також пісні літературного походження. Це була перша праця про українську словесність, джерела й шляхи розвитку художньої літератури. Заохочений успіхом першого видання українських пісень вчений продовжив дослідження і в 1834 р. опублікував нову збірку «Украинские народне песни», яка складалась з 113 пісень. До збірки додано зауваження про український правопис, слововимовляння і нотні додатки в обробці композитора О. Аляб'єва. У 1849 р. вийшла третя збірка під назвою «Сборник украинских песен». Своїми виданнями вчений намагався поширювати українську народну поезію серед інших народів, ознайомити їх з українським фольклором. Ще одним важливим результатом фольклористики М. Максимовича була праця «Дни и месяцы украинского селянина». Вона була задумана як фольклористично-етнографічний нарис українського народного календаря, складеного за порами року (весна, літо, осінь, зима), із поділом у рамках відповідних розділів на місяці й дні, з якими пов'язувалися традиції господарсько-трудої діяльності українського селянина, певні святкування, звичаї, обряди, ритуали тощо [7].

Праця містить багатий матеріал української усної народної словесності – і не тільки пісенної, а й інших жанрів: казок, легенд, переказів, усних оповідань, замовлянь, примовок, особливо прислів'їв і приказок. Видання свідчить про широкий діапазон діяльності вченого в різні періоди його життя. Праця є цінною як зразок реалізації методологічних засад публікації обрядового фольклору разом із описом відповідних обрядів [2].

Аналіз наукової спадщини М. Максимовича показує, що витокami українського краєзнавства є, передусім, історико-географічні, етнографічні, фольклорні та інші народознавчі дослідження. Вчений довів, що народні традиції, пісні, спогади старожилів, місцеві перекази, архівні і рукописні матеріали, зокрема, польською мовою, церковні книги є цінними історичними джерелами про походження і розвиток українського народу до сьогодення, які зберегли духовну культуру народу у всій її неперевершеній красі.

Література

1. Голиш Г. Михайло Максимович – людина-академія // Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. – URL: <https://cdu.edu.ua/news/maksymovych.html> (дата звернення 16.09.2024).

2. Гулак В. М. Творча спадщина М.О. Максимовича (1804–1873) у фонді Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського (до 215-річчя від дня народження).–URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/716105/1/Стаття%20Гулак%20В.%20М.pdf> (дата звернення 12. 09. 2024).
3. Бойко Н. І. Михайло Максимович – навіки з рідним краєм. Черкаси : БРАМА, 2004. 248 с.
4. Максимович М. Бубнівська сотня. *Черкаський край – земля Богдана і Тараса* : культурологічний збірник / за редакцією Б. В. Губського, В. М. Литвина, В. А. Смоля. Київ : Українські пропілеї, 2002. С. 218–262.
5. Максимович М. Киев явился градом великим... Вибрані українознавчі твори / упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису В.О. Замлинський;. Київ, 1994. С. 28.
6. Максимович М. Спомин про Золотоношу. *Черкаський край – земля Богдана і Тараса* : Культурологічний збірник / за ред. Б. В. Губського, В. М. Литвина, В. А. Смоля. Київ : Українські пропілеї, 2002. С. 430–452.
7. Михайло Максимович та його внесок у розвиток науки. *Історія України: Матеріали з української та всесвітньої історії*. URL: <https://uaistoria.com/михайло-максимович-та-його-внесок-у-ро/>. (дата звернення 10. 09. 2024).

Віта Ямборська,
директорка Золотоніського
краєзнавчого музею ім. М. Ф. Пономаренка,
м. Золотоноша

ПОВІТОВА ЗОЛОТОНОША В СПОГАДАХ МИХАЙЛА МАКСИМОВИЧА

15 вересня (3 вересня за ст.ст.) 1804 р. на хуторі Тимківщина поблизу Золотоноші у Олександра та Ликерії Максимовичів народився первісток син Михайло. Дід Михайла Максимовича по батьковій лінії – секунд-майор Іван Максимович, після відставки придбав землі у с. Прохорівка, які пізніше заповів онукові. Там нині, на Михайловій Горі Михайло Максимович і похований [3].

Мати Михайла Ликерія (Гликерія) походить із родини Тимківських. На час народження сина їй виповнилося п'ятнадцять з половиною років, і за віком більш була синові за сестру й подругу. Саме від юної матері та її подруг чув малий Михайлик перші українські народні пісні. Ставши знаним етнографом і фольклористом, записав і видав у 1827 р. збірник «Малоросійські пісні». Рід Ликерії походить від козака Бубнівської сотні Тимофія Тимка, діти якого вже підписувалися Тимківськими. По матері були у Михайла Максимовича аж п'ятеро дядьків: Ілля, Роман, Єгор (Георгій), Василь, Іван. Кожен з них був відомим культурним діячем ХІХ ст., а двоє, Ілля та Роман – професорами. Максимович з особливою любов'ю і теплом згадував своїх рідних, які допомагали й підтримували племінника [3].

Свою першу освіту майбутнє світило науки, як і його мати та дядьки, здобув у Золотоноші, в монастирській школі на Зозулівці (Благовіщенський монастир). Для нащадків-земляків вчений залишив великий дар – свої праці. Одна з яких «Спогади про Золотоношу», написана у 1848 р. У «Спогадах...» автор описує давню історію міста: «Золотоноша – кругом хороша» – говорить місцеве прислів'я; і я не раз повторював його, в'їжджаючи в Золотоношу шляхом Лубенським, з лівої сторони ріки, званої теж Золотоношкою. Звідти це смиренне місто видається як невеликий затишний острів, гарно обігнутий рікою і річковою лукою, і оточений довкіл передмістями» [2, с. 528]. Згадує автор і про одного з власників Золотоноші Єремію Вишневецького, подає список володінь – «Інвентар князя Єремії», площа володінь якого територіально сягала сучасної Полтавської, частини Чернігівської, Черкаської, Київської областей [2].

За описами Михайла Максимовича маємо й зображення первісного вигляду міста: автор згадує про Замкове укріплення, Переяславські і Кропивнянські ворота, зазначає що «обидві брами були із залізними стулками, на вежах висіли дзвони, увесь вал обставлений гарматами...» [2, с. 532]. Звертаємо увагу на опис наявних в місті церков: Троїцької, Жон Мироносиць (Кладовищенської), Успенської, Миколаївської, за якою було міське кладовище. Детально описуються вцілілі надгробні камені з написами: «Преставився раб Божий Тимофій Шепель року Божого 1656 місяця вересня дня 26», та «року Божого 1619 преставилася раба Божия Марія Іваниха Перехрестова жона» [2, с. 533]. До речі, нині ці свідки давньої історії знаходяться на подвір'ї Золотоніського краєзнавчого музею імені М. Пономаренка.

Автор також зазначає, що біля Миколаївської церкви були поховані батьки запорозького отамана Івана Малашевича, що «в 1734 р. повернув під Руську державу Запорозьке товариство, прогнане Петром I у Кримську орду після Полтавської справи. Тоді отаман подарував церкві Євангеліє 1733 р.» [2, с. 534].

М. Максимович описує історію відбудови Благовіщенського монастиря у Золотоноші 1764 р., (це сталося після того, як 1760 р. згоріла обитель у Коробівці). При монастирі була школа в якій навчалися Михайлові дядьки й мати. Монастирську школу закінчив і Михайло Максимович, пройшовши «повний курс навчання – граматику, часловець і псалтир» [2, с. 536; 3, с. 34]. Благовіщенський монастир діяв до 1817 р., пізніше там була парафіяльна церква, яка проіснувала приблизно до 1937 р. [4, с. 58].

Цікавим для істориків та краєзнавців є описаний у «Спогадах...» «чоловічий період» (початок XVII – 1787р.) Красногірського монастиря. Автор зазначає, що в перших красногірських поселенців була печера і сплетена з верболозу церква в ім'я Св. Георгія [2, с. 538; 5]. У 70-х роках XVII ст. золотоніський сотник Вуйця Сербин облаштував там монастир Красногірський, в який прийнято було й братію задніпровського Виноградського монастиря, «коли його охопила Чигиринська руїна 1678 р.;

але незабаром виноградська братія відокремилася знову і перейшла додому» [2, с. 538]. В 1767 р. переяславський полковник Думитрашко Раїч відбудував Красногірський чоловічий монастир. Історичною й архітектурною пам'яткою, що збереглася до наших днів, є Преображенська церква Красногірського монастиря, споруджена в 1767 – 1771 рр. за проектом архітектора Івана Григоровича-Барського на кошти святителя Софронія – єпископа Іркутського. У 1787 р. після царських указів про секуляризацію церковних земель ряд чоловічих монастирів, а серед них і Красногірський, було ліквідовано. У 1790 р. з Києва на Красну гірку було переведено монахинь Іоанно-Богословського дівочого монастиря. Почався «жіночий» період в історії Красногірського монастиря [2, с.538–539; 5].

У вересні 2024 р. минуло 220 років від тої вересневої днини, коли на хуторі Тимківщина, поблизу Золотоноші народився Михайло Максимович. Він заповідав нащадкам:

Споминайте мене хоч мислями,
Споминайте мене хоч устами,
Споминайте мене добрими словами –
Я ж був добрий хлопець між вами.

Споминаємо. І гордимся, що зі Золотоніської землі почався шлях малого школяра з безмежною жагою знань до науковця, визнаного у різних галузях історичних та природничих дисциплін, відомого вченого-енциклопедиста, патріарха української науки Михайла Максимовича. Споминаємо. Нині на фасаді Золотоніської ЗОШ № 6 є пам'ятна дошка, присвячена М. Максимовичу та його дядькам – братам Тимківським, в школі створена музейна кімната. В Золотоноші є вулиці Михайла Максимовича, братів Тимківських, Зозулівська і Благовіщенська. Хотілося б, щоб про земляка та його вагомий науковий спадок згадували не лише до пам'ятних дат.

Література

1. Дробний І., Кононенко О. На світанковій землі Михайла Максимовича Черкаси : ІнтролігаТОР, 2014. 624 с.
2. Максимович М. Спогад про Золотоношу. *Черкаський край - земля Богдана і Тараса* : культурологічний збірник /за ред. Б. Губського, В. Литвина, В. Смолія. Київ, 2003. С. 528–536.
3. Максимович М. Киев явился градомъ великимъ. *Вибрані твори*. Київ, 1994.. С. 388–404.
4. Побиванець В., Побиванець В. Обитель на Зозулівці. Чорнобай, 2022. 176с.
5. Покровський Красногірський жіночий монастир. URL: <https://uk.wikipedia.org> (дата звернення 16. 09. 2024 р.).
6. Фонди Золотоніського краєзначого музею ім. М. Ф. Пономаренка.

Артур Пистієнко
учень 9 класу
Богуславецького НВК «ЗОШ I–III ст. – ДНЗ»
ім. М. О. Максимовича

РЕКТОРСТВО МИХАЙЛА МАКСИМОВИЧА

Питання створення Київського університету набуло актуальності лише в ХІХ ст. Польське повстання 1830 – 1831 рр. дало відчутний імпульс для прийняття Миколою І рішення про відкриття університету – для обмеження польського впливу в Південно-Західному краї, а фактично – з метою його тотальної русифікації. Потрібні були «свої» освічені чиновники. Російський імператор підписав указ про заснування в Києві університету святого Володимира 8 листопада 1833 р. [1, с. 6]. 25 грудня був затверджений статут і штати нового університету, а 15(28) липня 1834 р. відбувся «публічний акт відкриття» його [4, с. 15]. В Успенському соборі Києво-Печерської лаври Митрополит Київський і Галицький Євгеній відправив урочисту літургію та здійснив молебень за університет.

На посаду ректора було призначено, спочатку тимчасово, а з 18 жовтня 1834 р. 29-літнього професора ботаніки Московського університету, українця за походженням, Михайла Максимовича. За два дні до церемонії відкриття університету Максимович уже був у Києві [5, с. 14].

І почалася для першого ректора нелегка буденщина. Справа ускладнювалася тим, що приміщення для університету ще не було, і він «абияк був розміщений у різних спорудах на Печерську і в Липках; приміщення були зайняті хоча й кращі, але незручні, невеликі й жалюгідного вигляду» [3, с. 337–338]. Час цей був надзвичайно плідним для вченого, і він дуже багато зробив для організації навчання. Не вистачало підручників, лабораторій, відсутня була власна видавнича база (друкарня). Загальна чисельність студентів в університеті на рік відкриття була невелика – 62 перших студенти. Спочатку був лише один факультет – філософський, на якому було два відділення: фізико-математичне та історико-філологічне, але вже досить швидко почали відкриватися нові факультети. У 1835 р. почав працювати юридичний факультет [6]. Треба було займатися питаннями побуту студентів. По суті все доводилося починати з «нуля» – від навчального процесу до наукової роботи та кадрового забезпечення. Обіймаючи посаду ректора, Максимович був зобов'язаний нести основний тягар як із господарського влаштування університету, так і з нагляду за навчальними закладами Київського учбового округу. Три рази на тиждень він збирав Раду університету, три рази на тиждень проходили засідання правління учбового округу [5, с. 15]. Ректор налагодив і підтримував зв'язки з директорами гімназій та повітових училищ [4, с. 16].

Працюючи на посаді ректора Київського університету, М. Максимович прагнув здійснити розроблений ним план удосконалення освіти в краї. Суть його зводилася до розширення можливості отримання освіти всіма без

винятку верствами населення, включаючи й кріпосних селян, яких він вважав за необхідне вчити за державні кошти. Обов'язковою умовою була відміна тілесних покарань. Важливим пунктом цього плану було всіляке сприяння різнобічному розвитку української науки, в тому числі історії, мовознавства, а також етнографії, фольклористики. М. Максимович мав намір скласти український словник, видати нове зібрання українських пісень, підготувати українську енциклопедію. Його мрією було організувати видавничу справу в Україні, налагодити випуск у Києві журналів. На виконання таких задумів він готовий був покласти своє життя, вважаючи це своїм «священним обов'язком» [4, с.16]. Було розпочато проєкт щодо будівництва головного корпусу університету (академік архітектури В. Беретті складав кошторис та шукав місце для будівництва).

Слабкий здоров'ям, Максимович усього себе віддавав новій для нього справі. Він годинами просиджував за вирішенням поточних проблем. Сам старанно готував до кожного засідання університетської ради всі питання, докладаючи величезних зусиль, аби вони виконувалися. Домігшись навчання в університеті «казеннокоштных студентів», ректор підготував спеціальну «Інструкцію». У 1835 р. він виступає з клопотанням про видання при Київському університеті «Ученых записок», журналу «Киевские новости».

Одночасно Михайло Олександрович здійснює значний обсяг викладацької роботи. Про манеру викладання Максимовича, широту його ерудиції напише згодом майбутній історик, що слухав лекції свого вчителя, В. Шульгін: «Як викладач, обдарований одушевленою мовою, він захоплював молодь університетську» [4, с. 16]. Переїхавши до Києва, М. Максимович одразу став до організації наукової праці. 1834 р. при університеті під його керівництвом був створений тимчасовий комітет для дослідження старожитностей, до роботи в якому були залучені чи не всі київські дослідники старовини [7]. Під впливом М. Максимовича й інші викладачі університету почали серйозну наукову роботу, спрямовану на вивчення історії й археології України [4, с. 18]. Поступово в чимраз більшої кількості науковців вироблялося прихильне ставлення до української історії, бажання віднайти її коріння.

Напружена робота виснажувала вченого, підривала його здоров'я. Перед ним постає дилема: або викладання своєї дисципліни, або ректорство. Максимович вирішує ситуацію на користь педагогічної діяльності [5, с. 15]. Після довгих роздумів Михайло Максимович наприкінці 1835 р. подав прохання попечителю Київського учбового округу про звільнення його з посади ректора Київського університету в зв'язку з погіршенням стану здоров'я [2, с. 92]. 11 грудня це прохання було задоволене царем. Відбувалося засідання вченої ради університету, де М. Максимович виголосив прощальне слово. Він сердечно подякував за співпрацю, зазначив, що скільки дозволяло здоров'я, самовіддано виконував свої обов'язки ректора, але хвороба, на жаль, стала на заваді. «Ніяка інша причина, - сказав промовець, - не дала б мені права... залишити посаду.., бо яким би не було

ще моє службове поприще, але я, звісно, вже ніколи не міг би сказати собі нічого кращого, ніж те, що я був першим ректором університету св. Володимира» [3, с. 339].

Всупереч планам царизму зробити Київський університет оплотом монархічних ідей і форпостом русифікації для цілого регіону, в якому не могло б бути й натяку на якийсь прояв національної (української, чи польської) ідеї, цей університет став мало не центром виявлення таких ідей [4, с. 18]. Отже, фундамент для демократичного світогляду було закладено за ректорство Михайла Максимовича.

Література

1. 175 років юності. *Голос України*. 2009. 26 червня. № 117.
2. З іменем Святого Володимира. У 2 кн. Кн. 1 / упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. Київ : Заповіт, 1994. 398 с.
3. Максимович М. Автобіографія. *Киевская старина*. Київ, 1904. Т. 86. С. 337–339.
4. Максимович М. Киев явился градом великим... Київ : Либідь, 1994. 448 с.
5. Максимович М. У пошуках омріяної України : вибрані українознавчі твори / упор. і вст. ст. В. Короткого. Київ : Либідь, 2003. 360 с.
6. Професора Михайла Максимовича призначено ректором Київського університету св. Володимира. URL:http://www.calendarium.com/ua/ua/profesora_mihaila_maximovicha_priznachenno_rektorom_kiivskogo_universitetu_sv_volodimira_1834 (дата звернення 02. 09. 2024).
7. Сушкевич Б. Учений, енциклопедист Михайло Олександрович Максимович був одним з останніх у світовій науці вчених-енциклопедистів. *Вільне життя плюс*. 2009. 31 липня. № 61.

Катерина Велика,
учениця ІІ класу
Богуславецького НВК «ЗОШ І–ІІІ ст. – ДНЗ»
ім. М. О. Максимовича»

ІЛЛЯ ТИМКІВСЬКИЙ – ОСВІТНІЙ ДІЯЧ

Метою моєї розвідки є більш докладне ознайомлення з життєдіяльністю Іллі Федоровича Тимківського – одного з п'яти братів Тимківських, які були знамениті в як освітні діячі, філологи, юристи, письменники, патріоти України. Саме вони прищепили Михайлу Максимовичу любов до науки.

Ілля Тимківський навчався в Київській духовній академії та Московському університеті, в якому під час навчання одержав золоту і три срібні медалі. На початку 1803 р. він отримав призначення у Харківський

університет і прийняв найактивнішу участь в його заснуванні. Займався пошуками та пристосуванням будинку під університет, комплектував професорсько-викладацькі кадри, забезпечував їх квартирами, піклувався про створення бібліотеки, забезпечення необхідними навчальними приладами та обладнанням. В університеті доктор права і філософії, професор І. Тимківський викладав російське право, історію та загальну словесність. Одночасно був куратором Харківського учбового округу, інспектував навчальні заклади. При його активному сприянні було відкрито гімназії й повітові училища в Харкові, Чернігові, Катеринославі, Воронежі, Одесі, Новгород-Сіверському. Тобто, Ілля Федорович був фундатором вищої та середньої освіти на Україні поч. ХІХ ст., постійно виступав за демократизацію освіти й виховання.

Така виснажлива праця позначилась на здоров'ї І. Тимківського і в 1811 р. він пішов у відставку та виїхав із Харкова. Оселився у селі Туранівці Глухівського повіту на Чернігівщині [3, с. 65].

Ілля Федорович дбав про освіту й виховання свого племінника, який згадав дядька добрим словом у своїй «Автобіографії»: «Старший дядько мій, Ілля Федорович Тимківський, залишив по хворобі службу і поселився в Туранівці на р. Шостка, за 18 верств від Глухова. Туди і взяв мене до себе у 1811 р. та вчив мене початкам різних наук і латині» [1]. Заслуховуючись цікавими оповідями про рідну старовину, про події великого «руського» світу на зламі століть, М. Максимович переконував свого дядька написати спогади. Відтак, у 1852 р. в «Москвитянине» було надруковано «Мое определение на службу» І. Ф. Тимківського.

З 1827 по 1938 р. Ілля Федорович працює директором Новгород-Сіверської гімназії, повністю віддається улюбленій справі. Він особисто приймає всі іспити, вимогливо ставиться не лише до учнів, а й до вчителів. Учнів екзаменує у формі бесіди, намагаючись привчити їх до самостійного мислення, негативно ставиться до покарань. Його вимогливість спочатку приводить до зниження показників успішності: у 1826 р. з 42 учнів першого класу переведено в другий лише 16, з 43 учнів другого класу переведено в третій 12, з 15 випускників атестати отримало 11. З найбільш нерадивими учнями він говорив особисто, в разі потреби викликав батьків, а якщо й не допомагало – переводив їх до нижчого класу. Ця вимогливість спочатку призвела до зменшення чисельності учнів у гімназії.

З часом вихованці гімназії своїми успіхами піднімали авторитет цього учбового закладу, почала рости й численність учнів (якщо у 1833 р. в гімназії було 126 учнів, то у 1834 – 288, у 1835 – 325, у листопаді 1838 – 454). На навчання у гімназії привозили дітей не лише з Чернігівщини, але й з віддалених губерній – Полтавської, Курської, Орловської і навіть зі Смоленської. За часів директорства І. Ф. Тимківського Новгород-Сіверська гімназія набула слави кращої в Україні. З неї виходили найкращі латиністи (це був улюблений предмет Тимківського), за його рекомендацією вихованці гімназії зараховувались до Харківського університету без іспитів.

І. Тимківський був автором деяких нововведень в освітньому процесі. За його пропозицією випускні іспити в гімназіях з 1835 р. стали проводитись перед літніми канікулами, а не після них, як було раніше. Для нагляду за поведінкою і навчанням учнів молодших класів директор призначав наглядачів із числа кращих учнів старших класів. Директор гімназії був шанованою людиною у культурному середовищі Новгород-Сіверського, його любили і поважали учні, їхні батьки та громадскість [1, с. 93 – 94].

Ілля Тимківський став улюбленим учителем відомого педагога Костянтина Ушинського. Неможливо було уявити жодної урочистої для гімназії події без Іллі Федоровича, який виголошував у актовій залі проникливі промови про гуманістичну місію науки, про роль знання в моральному прогресі суспільства, про радість пізнання [5].

У жовтні 1838 р. Тимківський вийшов у відставку і знову оселився у Туранівці. Помер Ілля Федорович 15 (27) лютого 1853 р. і похований в Туранівській церкві [4, с. 94].

Основні твори вченого – «Записки И. Ф. Тимковского. Мое определение на службу», «Судья и парадоксы», «О Даждь-Боге», «О состоянии пчеловодства в Черниговской губернии», «Загальні думки про навчальний заклад» [2, с. 428].

Ілля Федорович відстоював демократизацію навчального процесу в народних школах. Він вважав передумовою гармонійного розвитку учнів збагачення спадкових даних дітей новими якостями шляхом освіти, навчання і виховання.

«Діяльність є більш успішною, коли йде не стрибками, а плавно й поступово поширюється, збільшується» – таким було кредо І. Ф. Тимківського [6]. Наш уславлений земляк залишив глибокий слід в історії національної освіти, а тому заслужив право на незнищенну пам'ять.

Література

1. Воїнов С. Ф. Тимківський – видатний культурно-освітній діяч України. *Переяславська земля і світ людини*. Київ – Переяслав-Хмельницький, 1998. С. 93 – 94
2. Дробний І. Вереснева золота печаль : вибрані твори. Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2005. 428 с.
3. Москаленко Т. Михайло Максимович і Тимківські. *Геніальний сподвижник козацьких родів Максимовичів і Тимківських* (Наукові матеріали III Максимовичівських читань). Корсунь-Шевченківський : ФОП Гавришенко В.М., 2011. С. 65.
4. Пономарев С. Михаил Александрович Максимович. *Журнал М-ва нар. просвещения*. 1871. С. 94.
5. Ушинский К. Ученические будни юных гимназистов: URL: http://www.otryvclub.ru/ushinskij/uchenicheskie_budni_junyh_gimnazistov.html.
6. WEB-Мультимедійна енциклопедія «Історія педагогіки» URL: <http://www.webhp.kspu.edu>.

БУДИНОК ТИМКІВСЬКИХ

Історія української науки і культури багата на постаті світового значення. До них належить і Михайло Олександрович Максимович. Його називали людиною-університетом, енциклопедистом. І цілком слушно, бо знав він крім української та російської, ще й латинську, французьку, німецьку, польську мови. Відомі праці вченого з ботаніки, зоології, фізики, філології, географії, етнографії, філософії, археології, історії. А ще мав талант поета, перекладача, журналіста. Перший ректор Київського університету був блискучим педагогом, активним просвітянином.

Народився Михайло Олександрович на Золотоніщині, поблизу Богуславця на хуторі Тимківщина [1, с. 11]. Про місце, в якому народився й зростав майбутній учений, і йдеться в цьому повідомленні. Названий хутір на річці Згарь у свій 31 рік Федір Тимківський купив у свояка Киряка Петрашевича, й це поселення в народі стали називати Тимківщиною, а в сім'ї Тимківських його звали Згар'ю (за назвою річки) [2, с. 44]. Цю місцину Федір придбав за гроші дружини Ганни Савівни [3, с. 63]. «Найкраща сторона мого буття від народження й до старості, – згадував Михайло Максимович, – це Тимковщина» [2, с. 39].

Будинок бабусі по материнській лінії Ганни Савівни Тимківської, в якому народився майбутній учений, був теплий, великий, на широкому фундаменті: до вікон навіть дорослому чоловікові було важко дотягнутися від землі [4, с. 14]. Саме тут пройшли перші дитячі роки Максимовича. Михайло на все життя запам'ятав слова своєї тимківської бабусі: «Куди б доля не закинула, а це місце лишатиметься для тебе найближчим і найріднішим... Бо тут закопали твою пуповину» [7, с. 4]. Кому з селян доводилося бути у середині будинку Тимківських, то казали, що там дуже гарно. Напередодні визвольних змагань 1917 р. мешканці змушені були залишити будинок [4, с. 14].

І. Дробний, поет, теж наш земляк у своїй праці «На світанковій землі М. Максимовича» детально описує садибу Тимківських на основі розповідей старожила с. Богуславець Олександра Скрипника [5, с. 64]. Він розповів про місце, де знаходилася садиба: це була ділянка з добре футбольне поле. Виходить вона довшою стороною з кількома старими берестами і осокорами аж до самого крутого схилу над річкою.

У 1995 р. на Тимківщині була організована археологічна експедиція «Михайло Максимович». Шостого липня вказаного року експедиція студентів історичного факультету Черкаського державного університету імені Богдана Хмельницького на чолі з викладачем історії України Миколою

Барбаром та за сприянням відомого золотоніського краєзнавця Михайла Пономаренка розпочала розкопки. Приблизно знали місце знаходження колишньої будівлі: допомогли старожили [5, с. 15].

У результаті розкопок на старому хатнищі встановили, що будинок, у якому зростав Михайло, – це типова споруда дрібномаєткового дворянина, завдовжки вона двадцять і завширшки десять метрів. У ній розміщувалися вітальня, кухня, спальня. Дерев'яні стіни будинку були обкладені кахлями. Напівовальний фундамент упритул до фасаду дає підстави висловити припущення про наявність веранди. Фасад і причілки мали по двоє вікон, а тилова сторона – вісім. [6, с. 425]. За свідченнями сучасників, дах не блищав на сонці – очевидно, будинок не був покритий оцинкованим металом. У садибі ще стояла комора, погріб, клуня, сарай [2, с. 14], а подвір'я потопало в зелені. Цей золотоніський хутір приваблював хлопця зеленим споришем, розлогими яворами, стрункими тополями. А ще – гуртом жвавої молоді, забавлянками в «дуба», піснями завітчаних дівчат [7, с. 4].

Але в 1926 р., у перші роки радянської влади усі будівлі було зруйновано, розібрано майже всі фундаменти, а дерева вирубано. З того часу тут запанував пустир, тільки куш бузку бовваніє, нагадуючи про відшуміле життя... [6, с. 422].

Не випадково Іван Дробний назвав Тимківщину «світанковою землею Михайла Максимовича». Попри свою адміністративно-територіальну незначимість хутір відіграв значну роль не тільки краю, а й усієї України, бо не кожне поселення може похвалитися народженням генія. А саме таким – «універсальним мислителем Європи» – був наш великий земляк М. Максимович.

Література

1. Москаленко Т. В. Михайла гора – наукова, в Тараса – лірична гора. *Вісник Золотоніщини*. 1997. 20 вересня.
2. Максимович М. Воспоминание о Тимковскихъ. *Памяти М. А. Максимовича по случаю 25-летия со дня смерти* / предисл. Н. Шугурова. Київ: Университетская топография, 1898.
3. Москаленко Т. Михайло Максимович і Тимківські. *Геніальний сподвижник козацьких родів Максимовичів і Тимківських* : матеріали III Максимовичівських читань / [відп.ред.М. П. Корпанюк]. Корсунь-Шевченківський: Гаврищенко В. М., 2011. С. 110 – 115.
4. Бойко Н. Михайло Максимович – навіки з рідним краєм. Черкаси : Вовчок О. Ю., 2004. 248 с.
5. Дробний І. На світанковій землі М.Максимовича. *Холодний яр*. 1996. № 4. С. 53.
6. Дробний І. Вереснева золота печаль. Вибрані твори. Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2005. 528 с.
7. Москаленко Т. Тимківщина і московський період. *Вісник Золотоніщини*. 2005. 16 вересня.

ЗМІСТ

ВІД УПОРЯДНИКА	3
Голиш Г. Історіографічна спадщина Михайла Максимовича	4
Козоріз В. Михайло Максимович та його діяльність у Золотоніському повітовому земстві	7
Корсаков В. Де народився Михайло Максимович: презентація документальної кінострічки	12
Москаленко Т. Епістолярна спадщина М. Максимовича як дзеркало особи й епохи	16
Осипенко В.. Михайло Максимович – видатний природодослідник	27
Погрібна О. Видавнича діяльність Михайла Максимовича	31
Поліщук В. Михайло Максимович, Марія Максимович, Тарас Шевченко: інтерпретація взаємин у художній шевченкіані	36
Руденко Ю., Різник Л. Внесок Михайла Максимовича у розвиток краєзнавства	44
Ямборська В. Повітова Золотоноша в спогадах Михайла Максимовича	50
Пистієнко А. Ректорство Михайла Максимовича	53
Велика К. Ілля Тимківський – освітній діяч	55
Рідько М. Будинок Тимківських	58

Наукове видання

МИХАЙЛО МАКСИМОВИЧ –
УЧЕНИЙ-ЕНЦИКЛОПЕДИСТ, ПАТРІОТ УКРАЇНИ

Матеріали

Четвертих Максимовичівських читань, присвячених
220-й річниці від дня народження М. О. Максимовича

Комп'ютерна верстка, технічне редагування – Н. Г. Конджарян
Дизайн обкладинки – О. А. Кукотін
Коректорка – Л. О. Макаренко
Відповідальний за випуск – Г. М. Голиш

Підписано до друку 25.12.2024 р.
Формат 60x90/16
Папір офс. Друк офс. Тираж 30 прим.
Видавець і виготівник – наукова бібліотека імені Михайла Максимовича
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
Адреса: вул. Університетська, 22, м. Черкаси, Україна, 18031
Тел. (0472) 37-30-92,
e-mail: biblioteka.cnu@gmail.com